

НЕУСПЕХ НЕДИЋЕВЕ МОБИЛИЗАЦИЈЕ

Постављајући 29. августа „Владу народног спаса“ на челу „тђћ с!ет еМеп зоМалеп Оепегалоћегз!“,¹ са Миланом Недићем, окупатор је намеравао да окупи четничке групе, жандармерију и љотићевце, спроведе делимичну мобилизацију и организује одреде „српске војске“. Немачке команде у то време нису могле да одвоје за борбу против партизана трупе са фронта, те је требало да ови петоклонашки одреди, гушењем ослободилачке борбе, обезбеде окупатору неопходан „рад, ред и мир“ у Србији. Према наређењу команданта Недићеве жандармерије од 7. септембра,² требало је да се у Србији формирају ооам мешовитих одреда од недићеваца, љотићеваца и жандарма. Док је Првом и Друшм за реон дејства одређена Мачва, осталих шест је требало да се упуте на територију централне Србије — Трећи одред на простору Умка—Мионица—Уб—Лазаревац; Четврти Сопот—Аранђеловац—Младеновац—Топола, са поласком из Гроцке; Пети од Смедерева према Пожаревцу и Голупцу; Шести у јасенички, орашки и рачански срез; Седми између Мораве и Млаве (Свилајнац, Жабари, Петровац) и Осми на простору Сешски рудник—Сисевац—Равна Река. Код Аранђеловца у њих би се по овом плану укључили одреди и групе Пећанчевих четника које су тих дана силазиле у градове, а на простору око Ваљева и групе Драже Михаиловића.

За окупатора је у то време на територији централне Србије била веома тешка ситуација. Саобраћај је био паралисан. „Железнички промет у Србији је сасвим у прекиду,“ писао је 12. септембра домобрански официр за везу код Немачке окупационе управе у Београду, „теретни влакови се уопће не могу пуштати. Промет влакова по реду возње уопће не постоји.“

¹ Из саопштења генерала Данкелмана — „са племенитим војником армијским генералом“ — Зборник докумената НОР, Т1 К1, док. бр. 153.

² Зборник дожумената НОР, Т1 К11, док. бр. 148.

Већина рудника је била онеопособљена за рад. Индустија је трпела од несташнице угља, сировина и радне анаге. Представници немачког капитала из смедеревске железаре тражили су преговоре са штабом Пожаревачког партизанског одреда „молећи да им се дозволи оправка жичане железнице у Рајкову и отпремање извађене руде“, јер „ће иначе Сартид морати да обуетави рад“, а за то су нудили гаранцију да „ни грам гвожђа“ неће испоручити за потребе окупатора. У градовима које су држале немачке окупационе трупе владала је неоташица. Као ретко које јесени, Србија је те године била пуна хране. Али притешњен од партизанских одреда, окупатор није могао до ње да дође. Реквизиционе одреде, који су понегде покушавали да уђу у села, дочекивале су партизанске страже. Уколико су успевале да се врате, враћале су се празних руку.

Црипремајући мобилизацију, Недићева „Влада спаса“ упућивала је „апеле онима у шумама“, позивајући сељаке „да се врате кућама и свом послу“. Свим средствима пропаганди су немачки успеси на фронтovima. Градови су излепљени плакатама и сликама „победоносних“ немачких војника. Свуда је стајало немачко „V“, немачка „победа“ над „руским бољшевицима“, над „енглееском плутократијом“. Уз њих су свакодневно лепљене објаве о новим стрељањима које је извршила „немачка оружана сила“ и „ерпска жандармерија“. Под заштитом Немаца, бан Дунавске бановине држао је зборове пратив „Црвене опасности“ по ореској и окружним местима. У Пожаревачкој општинској већници одржана је крајем августа конференција „највиђенијих грађана“ на којој је „гооподин Милутин Милојковић дигао свој глас против елемената нереди“, истичући да је „Апел“ у правом моменту упозорио „српски народ на комунистичку опасност“. У Аранђеловцу је формиран „одбор народног опаса“ на челу са познатим немачким агентом индустријалцем Илијом Михајловићем, који се прихватио „сакупљања помоћи од имућнијих грађана“ и врбовања добровољаца за Недићеве одреде.

При пгтабовима недићевско—љотићевских јединица образовани су преки судови. Једина казна на коју су они осуђивали била је смрт. Она се могла изрећи за све — за „испољавање космоунизма“, за рушење саобраћаја, за употребу и поседовање ватреног и хладног оружја, за помагање устаника.

Недићева мобилизација, врбовања по градовима и уписивање у Пећанчеве четнике нису донеле очекиване резултате. Окупљено је само нешто фашистички настројених љотићеваца, бивших жандарма и извештан број официра и подофицира, којима су обећане добре плате и ослобођење из логора ратних заробљеника. Пећанчеве четовође успеле

су да напишу нешто криминалаца и познатих бадавација. Тако је до половине септембра образовано десет мањих петколонашких одреда, који су одмах упућени на територију централне Србије. О томе се у извештају Недићевог Министарства унутрашњих послова каже:

„Образовано је за сада девет одреда и њихов распоред је учињен на следећи начин:

1. одред: Умка и Обреновац у јачини од	250 људи
2. одред: Раља у јачини од	60 људи
3. одред: Сопот у јачини од	280 људи
4. одред: Вреоци у јачини од	40 људи
5. одред: Гроцка у јачини од	70 људи
6. одред: Свилајнац у јачини од	139 људи
7. одред: Сењски Рудник у јачини од	70 људи
8. одред: Параћин у јачини од	23 лица
9. одред: Бели Поток у јачини од	30 људи

УКУПНО 926

Сем тога, образован је и Први одред српски добровољачки у јачини од 120 људи, који је упућен у Гроцку. Тако се сада налази на терену 1.082 лица у служби српских оружаних снага."

(ВИИ., рег. бр. 8/1 к19)

Пребачени на терен, одреди недићеваца, љотићеваца и четника нису првих дана имали одважности да се упусте у борбу са партизанима. Држећи се ближе немачких гарнизона, они су наставили да врбују људе у своје редове. Пећанчеве војводе и четовође тајно су обилазиле сеоске газде и „одане људе" убеђујући их да треба да се упишу у четнике, јер им немачке јединице, у случају да наиђу, неће ништа учинити ако имају четничке легитимације.

Око Тополе је тих дана врбовао људе „опленачки војвода" Милованчевић, под Рудником „војвода Света руднички", на Букуљи поп Аца „војвода буковички". У Београду је он четничком заставом шетао циркуски артист Павле Штол, „војвода торлачки", позивајући уличаре да ступе „под његову заставу". У Младеновцу је врбовао за свој одред „војвода младеновачки" Јован Војиновић.

Плашећи људе Немцима и нудећи им новац, једино је успео да напише нешто више њих „ресавско-раванички војвода" Блашко Михајловић. Сместивши се у Деспотовачкој бањи са штабом, у коме су били Павле Панић, игуман манастира Манасије, а нешто касније и Марсел Марелић из Београда, „војвода Блашко" је разместио своје малобројне

чете у Баре, Равну Реку, Сењски рудник и Параћин, пописујући тајно имућније људе по селима. Приказујући све пописане као своје четнике, он је, као и многе друге „војводе“, примао њихове принадлежности од окупатора.

Поводом Пећанчеве издаје и образовања Недићеве владе, Покрајински комитет КПЈ за Србију издао је летак позивајући српски народ на стварање „јединственог народноослободилачког“ фронта против оних који су извршили масовне покоље над Србима у Београду, Ужицу, Обреновцу, Чачку и Паланци, који су „запалили село Скелу и дивљачки бомбардовали Умку и околна мирна села, који су напред Београда обесили пет српских синови и стотине других стрелчаци“. У летку се позивају „официри и подофицири“ и „српски четници“ да окрену оружје на правог непријатеља и приђу партизанској борби против окупатора као што су то већ „учинили поједини четнички одреди“. Партијска руководства у централној Србији организовала су широку акцију за објашњавање издајничке улоге Недићеве владе. Технике су умножавале у хиљаде примерака летак Покрајинског комитета, који је преко партијских и скојевских организација растуран по ослобођеним и неослобођеним градовима и селима. Сва партијска руководства са штабовима одреда донела су одлуку да се по селима, у присуству партизанских чета и батаљона, одрже зборови на којима би се говорило народу о покушају окупатора да преко „народних издајника изазове братоубилачки рат“ у земљи. Таким септембра овакви зборови одржани су по свим ослобођеним градовима и селима, а у многим неослобођеним местима одржане су бројне илегалне конференције и састанци.

Спровodeћи ову политичку акцију, партијске организације су у потпуности онемогућиле Недићеву мобилизацију у централној Србији. Приликом покушаја недићеваца да изврше мобилизацију у Пожаревцу, велики број људи, ступио је у партизане, тако да је Пожаревачки партизански одред имао тих дана преко стотину ненаоружаних бораца.³ Позив за пријављивање у петоколонашке одреде у Крагујевцу, Аранђеловцу, Младеновцу, Сопоту и Обреновцу, слшчно као и у другим крајевима, потпуно је пропао. У сваком од ових места, и поред обећаванаг новца, јавило се једва неколико лица.

На зборовима и конференцијама које су организовали партијска руководства и партизански штабови, поред објашњавања улоге „Владе народног спаса“, упућивани су

позиви народу да исксшава скрљвено оружје и да ступа у партизанске редове. Спаљивање села, јавна вешања у Београду, уцене таоцима, масовна стрељања по градовима и разни позиви које је непријатељ упућивао остали су без очекиваног ефекта. Масовним приливом многих бораца из села и градова у партизанске одреде започео је у септембру општенародни устанак у свим крајевима централне Србије.

ПАРТИЗАНСКИ БАТАЉОНИ У ПОСАВИНИ И ШУМАДИЈИ

Крајем августа и почетком септембра почело је масовније ступање нових бораца са села у партизанске одреде. Једна за другом, партизанске чете у западним крајевима централне Србије прерастале су у батаљоне. Ослободилачка борба, започета диверзијама, и мањим сукобима са непријатељем, израстала је у општи устанак против окупатора и његових сарадника. Доласком нових бораца, партизански одреди су постали велике и снажне војне јединице способне не само да диверзијама и изненадним нападима наносе ударце непријатељу него да нападају и заузимају градове, да држе и бране од непријатеља територије са којих су протерали окупаторске и жандармеријске посаде.

Општенародни устанак је за окупатора значио још један пораз не само због дефинитивног губљења великих подручја важних за ратну привреду него и као потпун неуспех политике изазивања унутрашњих сукоба и грађанског рата, политике која је требало да омогући угушење ослободилачке борбе без повлачења властитих војних јединица са фронтова.

У централној Србији општенародни устанак је најпре захватио Посавину и Тамнаву. После чишћења терена шрње Посавине од непријатеља, Прва посавока чета је почетком септембра почела блокаду Обреновца, коју су помагали делови Друге посавске и Треће тамнавске чете. Био је обустављен сваки саобраћај са опкољеним градом и партизани су очекивали предају жандарма и изолованог немачког гарнизона. Појединци из градске страже већ су долазили и предавали оружје, а партизанске патроле су се кретале по периферији Обреновца. Четрнаестог септембра стигла је делегација са писменом понудом командира Градске страже за предају, у којој је писало:

„Посавском партизанском народноослободилачком одреду — овде. Долази парламентарцац Богољуб Росић, Живко Бајић са извепгтајем о предаји. Командир страже М. Дрењанин. 14. IX 1941; Обреновац у 19,30 часова.“

Опокољавајући Обреновац, Посавци су озбиљно угрози-
ЈШ речни саобраћај на Сави. Петог септембра заустављен је брод Краљица Марија, на коме је заробљено 36 недићеваца, официра и подофицира. Био је то комплетан командни кадар за одред који је требало да се формира у Шапцу. Пошто су разоружани, недићевци су пуштени а брод је запаљен. У првој половини септембра, партизани су на Сави потопили бродове Словенију, Велебит и мали моторни брод Бошко Јездић, а нешто касније заустављен је а затим запаљен и речни брод Косово.

Држећи блокаду Обреновца према Београду, друга посавска чета је 15. септембра извршила напад на Барич, где је мањи гарнизон Немаца и жандарма чувао фабрику муниције и слагалиште експлозива. После заузимања села и разоружавања жандарма, партизани су извршили напад на фабрику. У помоћ Немцима, који су се повукли на другу обалу Саве, немачка авијација је из Београда упутила пеггуга. Неколико часова узастопно авиони су бомбардова**ЈШ** фабрику и партизанске положаје. Немачка артилерија из Срема такође је отворила ватру бомбардујући Барич и околину.

Уочи напада на Барич, партизани су покидали и оне-способили на више места пруту између Умке и Обреновца и демолирали железничку станицу у Малој Моштаници. Прекопавањем друмова и путева саобраћај од Београда био је потпуно прекинут.

Блокаде Обреновца, који је еваког часа могао паети у руке партизанима, а пасебно заузимање фабрике оружја у Баричу и пресецање комуникација од Београда према Обреновцу, Шапцу и Ваљеву присилило је немачку команду да на овај сектор хитно пошаље 125. пешадијски пук, који је тих дана доведен из Грчке као појачање немоћним окупационим трупама.

Упућен из Београда да се пробије и опречи заузимање Обреновца, 125. пешадијски пук се кретао споро, савлађујући многобројне препреке на раскопаном друму. Помогнут артилеријом и авијацијом, он је успео поново да заузме Барич и да ее 17. септембра, упркос отпору Друге посавске чете, пробије у Обреновац. Док су се борбе водиле око Барича, једно одељење ове чете, у позадини немачке колоне, ушло је у железничку станицу Железник и прекинуло телефонске и телеграфске везе са Београдом. Ова ак-

ција је обновљена три дана касније, када је поред телефонско-телеграфских веза прекинута и железничка пруга.

Пробивши блокаду, 125. пешадијски пук се неочекивано нашао у опкољеном Обреновцу. Поједини његови делови су покушавали нападајући партизане, да се пробију према Шапцу и Ваљеу. Деветнаестог септембра, потпомогнуте авијацијом, јединице овог пука, еостављене од пешадије и бициклиста, кренуле су према Грабовцу и после борби са деловима Прве чете успеле да продру до Дрена и Орашца, одакле су поново морале да се повуку. Партизани су продужили блокаду Обреновца, мада су после овог појачања непријатељског гарнизона изгледи за заузимање града били знатно умањени.

Блокадом Обреновца почело је чишћење последњих непријатељских тарнизона на територији Посавине и Тамнаве. Трећа тамнавска чета Посавског одреда је 10. септембра ушла у Уб. Око 70 жандарма из града покушало је да побегне према Ваљеу, али их је у Мургашу дочекао други вод ове чете и разоружао. Тиме је потпуно ослобођен тамнавски срез. Сем Лајковца и Рубрибреза, у свим селима су изабрани народноослободилачки одбори. НОО на Убу је организовао низ радионица за партизанску војску која је почела нагло да расте. Скоро преко ноћи формирано је неколико нових водова. У року од неколико дана образован је 5. 6. 7. 8. 9. 10. и 11. вод. Учитељ Петар Јовановић из Паљева дошао је у чету са 60 наоружаних нових бораца и одмах образовао нови вод. Свака патрола послата по било ком задатку доводила је нове борце. Цела Тамнава дизала се на оружје. Штаб одреда је донео одлуку да се од Тамнаваца формира батаљон.

Трећи тамнавски батаљон, који је формиран 17. септембра у Радљеву, имао је 4 чете од по три вода и бројао је око 1200 бораца. За команданта је постављен Добросав Симић, а за његовог заменика Рајко Михајловић. Политички комесар Тамнавског одреда био је Андрија Мазињанин, а руководилац агитпропа Светислав Пандуровић Пуја. Формиране су том приликом и команде чета.⁴ Батаљон је од наоружања имао један тешки митраљез, дванаестак пушкомитраљеца, преко 1000 пушака, 34 револвера и око 25000 метака.

Одмах после формирања, 1. чета је у Словцу скинула око 100 метара шина са колосека и бацила у Колубару а затим напала немачки оклопни воз код Јерининог града. После ових акција и низа успешних зборова по селима, 1. там-

⁴ Команде чета су изгледале овако: 1. чета — командир Живота Илић, политкомесар Павле Петковић; 2. чета — командир Стеван Борота, политкомесар Јосип Мајер, текстилни радник; 3. чета — командир Света Поповић, политкомесар Милан Марчета.

навска чета је прешла на реон Другог посавског батаљона према Умци да помогне блокаду Обреновца.

Друга тамнавска чета је блокирала пут и железничку пругу Ваљево—Словац. Одмах после формирања, она је водила борбу код Клинаца са немачким јединицама које су покушавале да продру до Ваљева. Под притиоком непријатеља, партизани су се повлачили према Кршној Глави. Пошто се ту средила, Друга тамнавска чета је поново дочекала немачке јединице код Забрдице. У једночасовној борби Тамнавци су зауставили даље кретање непријатеља а затим га присилили на повлачење према Ваљеву. У борби код Забрдице погинуо је један партизан, док су немачке јединице претрпеле знатне губитке. Погинуло је 20 и рањен већи број немачких војника. Партизани су у борби убили и 15 коња немачке коњичке јединице која је била у саставу непријатељске колоне.

Трећа чета Тамнавског батаљона успешно је спречавала непријатеља који је покушавао да изврши оправку пруге код Словаца. Она је са немачким јединицама водила борбу код Руклада, где су погинула три немачка војника. На прузи Обреновац—Лајковац, уз помоћ сељака, разнето је неколико километара железничких шина са колосека, заустављена је и сурвана са пруге једна локомотива са вагонима и разоружана жандармеријска станица у Бргулама. После ових акција, 3. тамнавска чета је упућена према Шапцу са задатком да поседне друм Шабац—Обреновац од Орида до Црвене Механе. Доласком ове чете, немачки гарнизон у Шапцу, који је успео да одбије напад Мачвана и Ваљеваца на град, био је потпуно одсечен од Обреновца и Ваљева.

Четврта тамнавска чета задржана је у Убу. Са једним водом избаченим према Коцељеву она је сусретавала продор непријатеља од Ваљева, штитећи слободну територију и позадину осталих партизанских јединица на овом праотору. Поред тога, она је добила задатак да организује транспортање на Медведник жита које су народноослободилачки одбори сакупљали као резерву за зиму и за случај непријатељске офанзиве.

У то време 1. посавска чета повећала се на 450 бораца, па је штаб одреда одлучио да се од ње формира Први посавски батаљон. У једној шуми недалеко од села Кожуара формиран је 22. септембра Први посавски батаљон. За команданта је постављен Раденко Ранковић, земљорадник из Стублина, члан КПЈ, а за политичког комесара Влада Аксентијевић, студент, секретар Среског комитета КПЈ за Посавину. Том приликом у батаљону су формиране

четири чете⁵ које су се брзо повећавале и већ крајем септембра имале укупно 560 бораца. У свим четама формиране су партијске⁶ и скојевске организације. Први батаљон је наставио блокаду Обреновца, спречавајући 125. пешадијски пук да успостави везе са гарнизонима у Шапцу и Ваљеу. Крајем септембра, помогнути недићевцима, Немци су поново покушали да се пробију из града. Једна колона недићеваца, пролазећи обалом Саве, напала је у Ратарима делове 2. чете Првог батаљона. Штаб батаљона је наредио 3. чети, која је 26. септембра рушла пругу у Стублинама, да пође у помоћ 2. чети и да одбаце непријатеља. Пошто је разорила железничку пругу између Стублина и Бргула у дужини од два километра и посекала све телефонске и телеграфске стубове, 3. чета је напала немачке јединице које су се кретале у правцу Стублина и присилила их на повлачење. Истог дана по подне, 2. чета је разбила недићевце. Повлачећи се испред 3. чете према Обреновцу, Немци су застали на железничкој станици Звечка, где су убрзо пристигли и разбијени недићевци. Мислећи у мраку једни за друге да су партизани, и Немци и недићевци су отворили ватру. У том сукобу погинуло је укупно око 40 непријатељских војника.

Помажући блокаду Обреновца, 2. чета Посавског одреда углавном је била ангажована сталним уништавањем железничког саобраћај и раскопавањем друмова. Приликом реорганизације код Дражевца у 2. београдски батаљон, она је бројала нешто преко две стотине бораца. У то време београдска партијска организација на Чукарици формирала је у граду партизанску чету, поставила командни кадар и са потпуним наоружањем упутила је на ослобођену територију. Она је код Мале Моштанице прихваћена и укључена у састав 2. београдског батаљона Посавског партизанског одреда. Тако је Београдски батаљон бројао 332 борца, од којих су 122 били радници. Од осталих бораца било је 177 сељака, 16 интелектуалаца и 7 подофицира и официра. За команданта батаљона постављен је Миладин Ивановић,

⁵ У командама чета 1. посав. батаљона били су: у 1. чети — командир Жоја Николић, земљорадник, члан КПЈ, политкомесар Чедмир Миндеровић, књижевник; у 2. чети — командир Момчило Вукосављевић, ваздухопловни подофицир, члан КПЈ, политички комесар Стева Вулић, радник из Београда, заменик командира Иванко Карић, земљорадник, члан КПЈ из ТрстешАде; у 3. чети — командир Стојан Љубић, студент, члан КПЈ, политкомесар Богдан Јаковљевић, студент, а касније Иван Богдановић, радник; у 4. чети — командир Мића Миљковић, активни подофицир, члан КПЈ, заменик командира Милорад Јовановић Свилени, радник, члан КПЈ, политички комесар Милорад Гајић, новинар из Београда, а касније Чеда Ковачевић, студент.

⁶ Секретари партијских ћелија по четама били су: у 1. чети Валтер Коен, у 2. чети Јудита Аларгић, у 3. чети Иван Богдановић, у 4. чети Милутин Филимоновић.

учитељ из Даниловграда, а за његовог заменика Добривоје Цекић, земљорадник из Дражевца. Са прикљученом четом из Београда, Београдски батаљон је имао укупно четири чете.⁷

Слободна територија коју је бранио овај батаљон захватала је простор доње Посавине и делове београдског среза. Задатак да се непосредно пред Београдом штити слободна територија од прк>дора непријатеља захтевао је обимне акције за онеспособљавање комуникација. Највећи део батаљона употребљен је за раскопавање друмова и путева уз помоћ становништва како би се кроз посавску равницу спречило кретање немачке моторизације. Прва чета овог батаљона деловала је у реону Конатице—Степојевац, оријентишући се према Лазаревцу, у коме се налазио немачки гарнизон. Другачета је на сектору Дражевац—Јасенак—Мислођин помагала блокаду Обреновца, а Трећа је била на простору Баћевац—МеЈвак—Гунцати—Бождаревац, оријентисана према непријатељској посади на Умци. Четврта чета је била упућена ка Београду. Држећи положаје скоро на самој периферији града, у селима Железник—Жарково—Сремчица, она је често упућивала патроле до Торлака и Топчидера, вршећи на том простору мање изненадне нападе на непријатеља.

Држећи даноноћне заседе⁸ према Београду и на другим правцима одакле се могао очекивати непријатељ, Београдски батаљон је, уз помоћ мештана, постављао препреке и раскопавао друмове и путеве на свим правцима који су туда водили према ослобођеној територији.

Посавски и космајски партизани су наставили међусобну сарадњу и садејство у извођењу акција и борбама против непријатеља и после реорганизације којом је првобитни одред раздвојен на две самосталне партизанске јединице. Почетком септембра, на територију Космајаца дошле су две посавске чете да помогну велики напад на шири сектор пруге Београд—Ниш коју је припремио штаб Космајског одреда. План акције предвиђао је за 5. септембар истовремени напад на железничке станице Блашко Поље, Ђуринци, Раљу и Рипањ тунел, затим Врчин, Мала Иванча, Умчари, на прузи Београд—Мала Крсна.

⁷ У командама чета 2. београдског батаљона Посавског одреда били су: у 1. чети — командир Добривоје Пешић, радник из Пећана, политички комесар Иван Ванречек Вањка, радник из Београда; у 2. чети — командир Данило Ђорђевић, професор, политички комесар Михајло Делић, радник из Београда; у 3. чети — командир Драган Марковић, студент из Забрежја, политички комесар Бора Кеџман, радник из Београда и у 4. чети — командир Сениша Николајевић, резервни официр из Београда а политички комесар Брана Цветковић, инжењер из Београда.

⁸ Види докуменат бр. 41. — Зборник докумената НОР, Т1 К1.

Напад на железничку пругу Београд—Ниш отпочео је једновремено на целом сектору. Док су на остале станице послати водови, према Раљи и Рипањ-тунелу, због немачких посада, упућене су најјаче снаге. За неколико часова, на целом сектору од Младеновца до Рипња, све железничке станице су демолиране, уређаји уништени, скретнице дигнуте у ваздух и покидани колосеци, а железничком оообљу забрањено да остане даље у служби. Пред партизанима немачка посада у Раљи повукла се у фабрику цемента. Не усуђујући се да интервенише, она је само повремено отварала ватру из далека, страхујући од партизанског уласка у варошицу.

У току акције група партизана код тунела приметила је из даљине немачки воз са транспортом војника. Сачекавши да се композиција појави из тунела, партизани су прве вагоне засули бомбама. Пружајући отпор Немци су вратили композицију у тунел и ту провели целу ноћ. Од бачених бомби погинуло је 16 а рањен већи број немачких војника.

На прузи Београд—Мала Крсна Грочанскоподоунавска чета Космајског одреда дигла је 9. септембра скретнице на железничкој станици Умчари, а 10. и 14. прекинула железничку пругу у Малом Пожаревцу, Малој Иванчи и Врчину. Скојевци и симпатизери су ноћу по станицама излепили „наредбе“ о забрани рада за окупатора. Четне патроле су обишле железничко особље по станицама и наредиле му да напусти службу.

Шеонаестог септембра 3. космајска чета онеспособила је руднике угља у Великој Иванчи и прекинула друм према Младеновцу рушењем и паљењем моста. Ноћу између 23. и 24. поново је извршен напад на железничку пругу Београд—Ниш. Космајци су овог пута напали железничке станице Глибовац и Кусадак. Обе станице су демолиране, скретнице дигнуте у ваздух а телефонско-телеграфски и сигнални уређаји уништени. У Кусатку је запаљено и десет вагона, а у Глибовцу су партизани скинули 300 метара колосека. После акције, од Младеновца је стигао немачки блиндирани воз који је цео сутрашњи дан из митраљеза и топова тукао околна брда. Тих дана партизани су заробили пећанчеве четовође у Рабровцу и Стојнику (пустом) који су врбовали по селима четнике за одред по па Аце Костића. Код рабровачког четовође нађена су поверљива Пећанчева наређења, декрети и шифре.⁹

Овим диверзијама на једној и другој прузи прекинут је на неколино дана целокупан железнички саобраћај од Београда ка јуту.

⁹ Зборник докумената НОР, Т1 К1, док. бр. 35.

Поред мањих акција и зборова по селима на којима је објашњавана улога Недићеве владе, Космајски партизански одред је, штитећи слободну територију, која се граничила косама над пругом Београд—Ниш, у септембру водио неколико борби са недићевско-четничким одредима.

Седамнаестог септембра, искористивши одсуство партизанске чете која је пошла да им постави заседе, љотићевци су напали логор Грочанскоподоунавске партизанске чете у Петроњаку код Дражња. У логору се у моменту напада налазило само десетак партизана, већином тек пристиглих из Београда, а такође и представници штаба одреда. После полчасовне борбе љотићевци су потисли партизане и заузели логор, запленивши у њему све резерве експлозива, оружја и муниције. Такође су заробили и једног омладинца и две девојке које су тога дана дошле у партизане. Храбрени овим успехом, они су после тога у селу Дражњу поставили једног мештанина љотићевца за „команданта" и наоружали стражу. Партизани су 23. септембра разоружали ову групу и запленили два пушкомитраљеза, шест пушака и нешто муниције. У то време, ова чета је бројала 63 борца а од наоружања је имала 14 пушкомитраљеза, 116 бомби, 63 пушке, 7 револвера и око 5000 метака.

Неколико дана касније, 25. септембра, Космајски партизански одред се сукобио са одредима недићеваца код Слатине. Погинула су три недићевца а од партизана заменик команданта одреда Раде Јовановић. За партизане је то био велики губитак, јер је он као човек и комуниста уживао велики углед и у одреду и у читавом крају.

Истог дана када је вођена борба код Слатине, Грочанскоподоунавску чету су на Варовницама између села Дубоне и Шепшина напале удружене снаге љотићевског одреда капетана Никића, Торлачког четничког одреда и жандармеријских одељења дунавског жандармеријског пука. Партизани су на време приметили на чистини и дочекали у заседи непријатељске стрељачке стројеве. Отварајући ватру из непосредне близине, они су нанели знатне губитке четницима који су се кретали у првом стрељачком строју. Почетно партизанско неукство спасло је непријатеља од тежег пораза. Од 14 пушкомитраљеза, 10 није функционисало зато што су били сувише подмазани. Тако се борба отегла преко целог дана. Погинуло је преко 30 четника и љотићеваца а погинуло је и рањено и 10 бораца Грочанскоподоунавске чете.

После борбе на Варовницама, ова чета је потпуно укључена као четврта чета у Космајски партизански одред. Крајем септембра и почетком октобра одред је бројао око 400 бораца подељених у четири чета.

Штитећи ослобођена села око Тополе, Аранђеловца и Лазаревца, батаљони Првог шумадијског одреда били су углавном усмерени на немачке гарнизоне у овим местима и жандармеријеке станице у Руднику, Белановици и Наталинцима, а заседама на друмовима и диверзијама на прузи и по рудницима спречавали су транспорт непријатељских трупа и снабдевање градова и индустрије. Пошто је у августу разрушена већина ових објеката, батаљони су провели септембар углавном у опречавању оправки, у заседама, нападима на варошице и зборовима по селима, на којима се говорило о издаји Пећанца и Недића.

Другог септембра, немачке јединице из Тополе изненада су упале у село Винчу, опколиле кућу Милутина Радовановића, у којој је била партизанска техника, и убиле Милутина и партизана Јосипа Шнерсона, који је радио у техници, а кућу запалили. Страхујући од партизанског напада, они су пред колоном терали до Тополе похватане сељаке.

Трећи шумадијски батаљон је 3. септембра по подне ушао у варошицу Рудник. Када су се појавили партизани, жандарми су побегли у планину недовршивши ручак. Затим је одржан збор са народом и спаљена је архива, а увече је заробљена жандармеријска патрола која се враћала незнајући да су у Руднику партизани. Истога дана извршен је и напад на рудник угља у Мисачи код Аранђеловца, у коме су уништене све машине и постројења. Десетог септембра, 7. чета овог батаљона напала је код села Врбице Немце и жандарме који су покушали да изађу из Аранђеловца. У мањем сукобу погинуо је један партизан а Немци и жандарми су се повукли у варош. Истога дана Први батаљон је ушао у варошицу Наталинци и извршио напад на жандармеријеку станицу. После борбе која је трајала скоро два часа партизани су морали да се повуку због близине друма и немачких гарнизона. Исти батаљон је 13. септембра, пошто је прво покидао телефонске линије, изненада ушао у Наталинце, где је држао збор „против комуниста“ Пећанчев „опленачки војвода“ Милованчевић. Командант батаљона се попео крај говорника и, држећи га за груди, објаснио народу ко су они који „данас устају против ослободилачке борбе под заштитом окупатора и жандарма“. Преплашени „војвода“ је пожурio да се изгуби а партизани су одржали збор и поново извршили напад на жандарме. Идуће ноћи жандарми су се, користећи мрак, повукли у Тополу, а њихова станица у Наталинцима више није обновљана до новембра. Истога дана делови овог батаљона зауставили су код Трнаве, јужно од Тополе, аутобус, у коме су заробили два немачка војника.

Поред многобројних мањих акција, Први шумадијски одред је крајем септембра имао два већа сукоба са немачким јединицама. Први батаљон је 21. септембра пошао да постави заседу немачкој моторизованој колони која се кретала друмом Београд—Крагујевац. Немци су се, међутим, кретали опрезно а када су стигли до брда Светиње, где су партизани често постављали заседе, они су посели положај и лошли у извиђање. Партизани у журби нису ни претпостављали да се Немци налазе у кукурузима. Тако је дошло до изненадног сукоба у коме су погинула два борца Првог батаљона. Партизани су се повукли из борбе и пошто се батаљон средио, извршили напад на Немце. После краће борбе, немачке јединице су биле присиљене да се повуку према Чумићу, остављајући неколико мртвих. Отуда су место борбе засули минобацачком ватром.

Неколико дана после ове борбе и 2. батаљон Првог шумадијског одреда сукобио се са Немцима у Колубари. Партизани су 27. септембра направили код Зеока заседу једној немачкој бициклистичкој јединици јачине око 50 војника. Заседа није у потпуности успела, јер је један борац пре времена опалио из пушке. После краће борбе, погинуло је 5 немачких војника, међу којима и један подофицир. Немци су побегли из борбе у паници, те је ова борба имала великог одјека у народу.

Притешњен партизанским нападима, непријатељ је у то време почео да утврђује градове у којима су се налазили његови гарнизони. Подручје Буковичке бање и хотела Шумадије, са околним вилама, у Аранђеловцу опасно је бодљикавом жицом и минским пољима а зграде су припремљене за борбу тако што су постављени цакови са песком на прозоре.

Раскопавајући путеве и друмове око ових места и постављањем партизанских стража, Први шумадијски одред је почео да учвршћује слободну територију и да се припрема за блокаду и нападе на непријатеља по варошима. Крајем септембра, у батаљонима овог одреда било је укупно око 450 бораца.

Крагујевачки партизански одред је почетком септембра почео акције за потпуно онемогућавање пролаза железничком пругом Лапово—Крагујевац—Краљево. Истовремено су организоване бројне акције за раскопавање друмова У којима је често учествовало и по хиљаду до две хиљаде сељака из околних села. Биле су то припреме за изолацију немачких гарнизона и за обезбеђење слободних крајева.

Четвртог септембра, партизани су прекинули пругу код железничке станице Драгобраћа и на том месту оборили локомотиву са целом композицијом. Сутрадан је дигнута у ваздух пруга код Јовановца, а 7. септембра код Драгобраће поново је покидана пруга и преврнута дизалица која је била упућена на место раније диверзије. Десетог септембра згнштени су сви уређаји и инсталације на железничкој станици Бадњевац, а 12. је срушена пруга и вођена борба са Немцима између железничких станица Крагујевац и Јовановац.

Настављајући са нападима на железнице, Крагујевачки партизански одред је у другој половини септембра тако оштетио железничке пруге око Крагујевца, да је после ових акција саобраћај потпуно обустављен писменим наређењем „возног уреда“.

Између Крагујевца и Краљева су 20. септембра скинуте шине и изазван судар возова. Два дана касније, на прузи Витковац—Губеревац поскидане су шине на већем простору, посечена су 43 телефонско-телеграфска стуба са жицама и вођена борба са Немцима који су покушали да спрече рушење пруге. Истога дана увече скинути су колосоци и посечени сви телефонско-телеграфски стубови између железничких станица Бадњевац и Ресник (кратујевачки).

Највеће акције рушења железничких пруга у септембру извршене су на станицама Гружа и Кнић. Прва чета крагујевачког одреда је 24. септембра на железничкој станици Гружа зауставили композицију и опалила све вагоне са војним материјалом и опремом. Том приликом је изгорело 6 вагона, 7 аутомобила и 1 вагон пун авионских мотора. Један вагон разног алата партизани су разделили сељацима. Приликом извођења ове акције, уништени су сви сигнални и телефонско-телеграфски уређаји на станици. Сутрадан је иста чета на железничкој станици Кнић напала и разоружала жандарме. После разоружања жандарма, партизани су на станици поделили на два дела композицију од 40 вагона са рудом из Трепче. Локомотиве су удаљене два километра једна од друге а затим пуштене под највећом паром једна према другој. Судар је био тако страховит, да је од локомотива и вагона остала само гомила рушевина. Трећа локомотива је са станице пуштена под пуном паром низ железничку пругу, а партизани су уништили све сигналне и телефонско-телеграфске уређаје и поскидали и однели скретнице.

Ноћу између 26. и 27. септембра 1. чета је разорила у дужини од километар и по железничку пругу Завод—Сабанта. Поскидане су и однете све шине и шлипери. Исте ноћи 2. чета је потпуно демолирала зграду и уништила све инсталације на железничкој станици Губеревац. Трећа чета

је сутрадан одржала митинг са радницима које су Немци улутили да оправљају друм код Жировнице. После митинга, радници су уместо оправке још више раскопали друм. Тога дана једно одељење ове чете дигло је у ваздух скретнице на железничкој станици Милатовац.

Крагујевчани су у то време све чешће нападали немачке блиндиране возове, а неколико напада је изведено на поједине објекте и у самом Крагујевцу. Ноћу између 27. и 28. септембра нападнута су железничке станице Јовановац и Витковац. Док су партизани у Витковцу уништавали уређаје и железничку станицу, наишла је композиција немачког блиндираног воза. Партизани су прихватили борбу, која је трајала до поноћи, у којој су демолиране железничка станица и околне зграде.

Прва чета Крагујевачког одреда извршила је ноћу између 28. и 29. септембра напад на крагујевачку железничку станицу и сењаке на периферији вароши које су чувале немачке јединице. Напад на сењак требало је да одвуче пажњу непријатеља како би чета лакше заузела железничку станицу. Борба око сењака, кога је у ископаним рововима бранило око стотину Немаца и жандарма, трајала је нешто мање од пола сата. Од партизанских бомби погинуло је шест непријатељских војника. Одмах затим отпочела је борба на железничкој станици, коју је бранило око 150 немачких војника. Партизани су успели да се пробију на перон, али су их јака ватра и долазак немачког блиндираног воза спречили да заузму станицу. После получаеовне борбе они су се повукли. На железничкој станици погинуло је 13 а рањено 7 немачких војника. Страхујући од новог партизанског напада, немачка команда је сутрадан наредила да се експлозивом сруше све зграде око железничке станице. Повлачећи се из Крагујевца, партизани су запалили мост код Сабанте на друму Крагујевац—Јагодина.

Исте ноћи, док је 1. чета водила борбу у Крагујевцу, 3. чета је пресекла подземне железничке каблове, а сутрадан је са немачким јединицама водила борбу код Новог Милановца. Партизани су тога дана одржали збор у селу, а затим су прихватили борбу са пристиглим немачким јединицама. Потучени и присиљени на повлачење, Немци су после борбе топовима из даљине бомбардовали село. Иста ова чета разрушила је ноћу 30. септембра, пругу између Градца и Баточине. Очекујући блиндирани воз од Лапова, партизани су поставили заседе. Наишав на прекинути колосек, блиндирани воз се сурвао са пруге. За време борбе између партизана и Немаца око испретуране композиције, од Лапова је стигао још један блиндирани воз, али еу партизани и њега дочекали ватром. У овој борби код Градца погинуо је 21 немачки војник. Тешко оштећену композицију

блиндираног воза непријатељ више није ни покушао да оправи и користи.

Поред уништавања железничких комуникација, Крагујевачки партизански одред је предузео обимне акције на раскопавању друмова: Крагујевац—Краљево, Крагујевац—Горњи Милановац, Крагујевац—Јагодина, Крагујевац—Лапово и Крагујевац—Кнић—Чачак. На тај начин партизански обруч око Крагујевца све више се сужавао. Крагујевачки окружни комитет је о томе писао у свом извештају почетком октобра 1941. године:

„Крагујевац је пун Немаца, има их преко 5000, али они никуд из Крагујевца не могу да мрдно. Ту се осећају као у гвозденом кавезу. Ово заокруживање Крагујевца морамо још више да појачамо да не би могли снаге да одашиљу у правцу места у којима ми држимо власт. У вези с тим поставили смо задаћу у нашој градској чети, да што одлучније и жешће ступа у акцију у еамом граду, како би и ми изнутра присилили Немце да остану у граду да не би укључивали снаге на друге стране, а истовремено да им нашим свакодневним чаркама кидамо живце и деморалишемо их и на тај начин припремамо терен и споља и изнутра за заузимање Крагујевца.”

(Зборник докумената НОР, Т1 К2, док. бр. 43).

Партизанска чета у граду имала је у десетинама 140 људи, а посебне омладинске десетине обухватале су још око 150 омладинаца, који су такође као није укључени у ову чету. Поред многобројних ситнијих акција, као што је исписивање парола по граду 23. септембра, растурање летака, атентати на полицијске агенте и слично, ове десетине су свакодневно пратиле и достављале извештаје о припремама и кретању непријатељских војних јединица. У граду је била добро организована служба за прикупљање помоћи партизанима. Одбори народноослободилачког фонда постојали су по свим реонима а прилозима је био обухваћен цео Крагујевац. Само у новцу ови одбори су током септембра сакупили за партизане 77.000 динара.

Партизанска активност у граду и околини и масовна подршка народа уносили су такву несигурност у немачке команде и јединице у Крагујевцу, да су они зазирали на сваком кораку, а Геетапо и градска полиција еу узалуд покушавали да открију илеталне организације. Почетком октобра, приликом провале седишта Окружног комитета КПЈ, ухапшена је као курир Покрајинског комитета Иванка Муачевић. Немци су је одмах послали авионом, плашећи се партизанских препада на пЈгу.

У другој половини септембра, Крагујевачки партизански одред се повећао на 350 бораца, „углавном приступањем сељака“. Крајем септембра очекивао се долазак у партизане још око 800 нових бораца из села око Крагујевца, па је донета одлука да се партизанске чете реорганизују у батаљоне. Том приликом извршене су и извесне измене у штабу одреда — за политичког комесара у другој половини септембра постављен је Владимир Дедијер. Одлука о формирању батаљона спроведена је првих дана октобра, када су од чета овог одреда формирана три батаљона.

*

Садејством партизанских одреда од почетка устанка постепено се образовала борбена линија која је омеђавала ослобођену партизанску територију, без обзира што су се унутар ње налазили изоловани непријатељски гарнизони у појединим градовима. Ова међусобна повезаност у акцији, поред сарадње између свих партизанских јединица, била је нарочито изражена код појединих група одреда. Таква непрекидна координација постојала је на једној страни између Посавског, Космајског и Првог шумадијског одреда — тачније речено, између Поезског Београдског батаљона, Космајског одреда и Трећег шумадијског батаљона. Између ових јединица, са развитком устанка, све чешће долази до заједничких акција и међусобне помоћи у борбама. На другој страни, ослањајући се на чачанску слободну територију, Крагујевачки партизански одред је све више поетајао основац Поморавском и Првом и Другом шумадијском одреду, као најиетуренијим јединицама.

Због подељености територије Другог шумадијског одреда, пругом Београд—Ниш и Моравом, са развитком устанка и сам одред се поделио на чете које су оперисале и у једном и у другом крају округа. Партизанска слободна територија у моравском и ресавском срезу, као и чете које су тамо деловале ослањале су се на ослобођене крајеве око Пожаревца.

ОПШТЕНАРОДНИ УСТАНАК У ПОМОРАВЉУ

Равницу око Мораве јужно од Београда пресецају најгушће комуникације које се гранају на запад према Крагујевцу а источно према рударским областима око Бора. Због тога је непријатељ у овом крају стално вршио притисак на партизанске јединице, што је, поред теренских прилика, још више отежавало стварање јединствене и чврсте сло-

бодне територије. Па ипак, и овде су немачке и жандармеријске посаде релативно брзо биле ограничене на градове, а заузимањем Александровца и Рековца, партизанске чете су већ у августу створиле прва ослобођена подручја. Када се у септембру партизанска борба почела разгирати у општенародни устанак, ослобођењем Раче условањена је чврста веза са партизанском ослобођеном територијом у западној Србији, чиме је осигурана залеђина партизанским одредима на овом терену. То је, без озира на повремене упаде непријатеља у ослобођена места, било од великог значаја за брзо јачање партизанских чета најпре у доњем Поморављу а затим и око Ћуприје и Јагодине.

После састанка у Бобову, којим је у присуству Филипа Кљајића Фиће реорганизован штаб Другог шумадијског одреда, Орашка, Ресавска, Паланачка и Рачанска чета ушле су без борбе 4. септембра у Свилајнац. Очекујући напад, жандарми су у току ноћи побегли у оближње немачке гарнизоне. 4

Партизани су у Свилајнцу одржали велики митинг на коме су поред Филипа Кљајића говорили командир и комесар Ресавске чете. Одушевљени народ је клицао партизанским одредима, Комунистичкој партији и Совјетском Савезу. Комисија састављена од партизана и грађана поделила је сиротињи и избеглицама 110 цакова заплењеног брашна и радио-апарате које је окупатор одузео по срезу. У општини је, поред тога, заплењено нешто оружја, муниције, велика количина разне војне спреме и неколико писаћих машина.

Из Свилајнца, одред се повукао и поставио заседе испред града на друмовима одакле су очекиване немачке јединице. Сутрадан су немачки војници са два камиона и једним луксузним аутомобилом кренули из Пожаревца према Свилајнцу. Партизани су их дочекали на Буку ватром из заседе. Немачки војници су из задњег камиона такође одговорили ватром, поседајући под куршумима положаје око друма. Команда чете упутила је још једно одељење да појача заседу на друму и одбаци непријатеља, а затим је командир чете пошао на место борбе. Састављена претежно од нових, неискусних бораца, ова партизанска одељења су се исувише брзо повукла пред непријатељем; у борби су погинула два борца и командир Орашке чете. Пуцајући на све стране, Немци су ушли у Свилајнац. Бојећи се партизанског напада, они су се истог дана повукли, а за време задржавања у вароши држали су око себе окупљене све мушкарце старије од 14 година.

Понгго су на Буку свечано сахрањени командир Орашке чете и борци, главнина Другог шумадијског одреда кренула је према горњем Поморављу. Њу су сачињавале

Орашка чета, у којој је за командира постављен Марко Миловановић, Паланачка, Рачанска и један део Ресавске чете.

Остале јединице су на својим теренима штитиле ослобођене крајеве моравског и ресавског среза.

Моравска чета је вршила припреме за напад на Жабаре, једино место у срезу где се непријатељ још држао. Изненада ноћу између 9. и 10. септембра Моравци су ушли у град са три стране. Око 40 жандарма у среској жандармеријској станици пружило је слаб отпор, а затим су, користећи ноћ, побегли према Великој Плани или су похватани и разоружани. Уз учешће народа, борци су спалили архиву среског начелства и осталих установа, као и менице о сељачким дуговима које су се налазиле у банци. Поред магацина са житом бивше југословенске војске, заплењено је 20 пушака, 2 пушкомитраљеза, већа количина муниције и друга војничка опрема. Моравски и ресавски срез су тако били потпуно очишћени од окупатора и петоколонашке власти.

Седмог септембра увече, код села Војске, главнина Другог шумадијског одреда пребацила се скелом преко Мораве и извршила напад на железничку станицу Багрдан. На самој станици стражари су предали оружје без отпора. Захваљујући сналажљивости партизана Свете Младеновића, бившег железничког чиновника, акција на Багрдан је потпуно успела. Заробљена је једна композиција пуна брашна, јаја, шећера, сувог грожђа, пиринча и вина намењена немачкој војсци. Оно што се није могло однети и поделити народу, уништено је на самом перону. Ту у станици партизани су сачекали извештај о наиласку војног транспорта са немачким војницима и шиптарским фашистима који су се враћали из борби са партизанима код Ужица. У сусрет немачком транспорту пуштена је из Багрдана у пуној брзини локомотива већ уништене композиције. Ова локомотива, са два прикачена вагона, налетела је на транспортни воз код Милошевца. Немци су одмах блокирали станицу да се не би дознао број погинулих и рањених. Хитно су покупили сви лекари из околине да укажу помоћ повређенима. Немачке посаде из Милошевца и Јагодине отвориле су насумце ватру у ноћ, али нису смеле да крену према Багрдану.

Партизанска колона је одавде кренула у Лепеницу, према селу Сипићу. То је био први долазак овако велике партизанске војске у срез после пораза на Градишту. Првобитна неверица сељака убрзо се претворила у одушевљење. На митингу пред школом у Сипићу, где су говорили Гоша Ђорђевић и Богосав Марковић, после објашњења из-

даје Аћимовића, Недића, Љотића и Пећанца, изведен је пред народ познати љотићевац из тог краја Селимир Радосављевић, који је приликом пораза на Градишту водио Немце и проказивао партизанске сараднике. Народ је захтевао да му се суди. На митингу је изабран суд, у који су ушли командир и комесар Рачанске чете, један борац и два сељака из Сипића. Док се митинг настављао говором комесара одреда Тасе Младеновића, суд је донео пресуду којом се Селимир осуђује на смрт.

Једанаестог септембра у поподневним часовима Други шумадијски одред ушао је у Рачу. Четрдесет жандарма, користећи кукурузе, побегло је под заштиту немачког гарнизона у Лапово.

Улазак у Рачу претворио се у велику манифестацију. На улазу у град девојке су команданту предале црвену заставу намењену Рачанској чети. На њој је у горњем делу било извезено златним еловима „Други шумадијски партизански одред“ а доле „Рачанска чета“.

У цвећем и ћилимима окићеном граду почео је велики митинг. Говорио је комесар одреда, затим Богосав Марковић, партизанка Рада Миљковић и омладинац Васа Казимиrowић. На крају је прочитана „Наредба штаба одреда о владању војске и народа у ослобођеној Лепеници“:

„1. Како су се општинске управе, среска начелства, жандармеријске станице, судови и остала звања ставили „у службу искључиво и једино окупатору“ — писало је у овој наредби — те исте преко поменутих звања пљачкају и искоришћавају Српски радни народ, та су звања као противнародна уништена и уништавају се а чиновницима се најстроже скреће пажња да своју службу до новостворене државе по укинутим звањима не обнове. У противном казниће се смрћу.

2. Пошто је сва та ненародна власт укинута, то се сав Српеки народ ставља под заштиту ослободилачких одреда.

3. Крађе, утаје, разбојништва, паљевине, преваре, изнуде и слична дела сматраће се да се чине на рачун ослободилачких одреда и кажњаваће се смрћу.

4. Картароши, коцкари, као и они који стављају на располагање иросторије за коцкање кажњаваће се смрћу, као и напаествовање туђих жена.

5. Смрћу се кажњава и сваки онај који би купио ма какву робу у циљу снабдевања непријатеља или продавао своје сопствене производе прекупцима у граду за снабдевање окупатора.

6. Најстрожије се забрањује свако одношење животних намирница на градски пијац.

7. Свако потказивање грађана окупатору или органима издајничке владе сматраће се као издаја народа и кажњаваће се смрћу.

8. Застрашивање народа да је непријатељ јак, да се појавио са неком баенословном снагом, да је попалио или уништио села, и преношење разних других неистинитих вести кажњаваће се смрћу.

9. Како су ослободилачки одреди запосели скоро сва места и путеве у циљу што бржег уништења непријатеља и ослобођења Српског народа, то се позива целокупно грађанство да свако место где се налази војник ослободилачког одреда чува у тајности, у противном, ко проказује таква места и заееде биће сместа стрељан.

10. Стварање ма каквих организација против ослободилачких одреда, као и свако псовање и омаловажавање партизанских ослободилачких одреда кажњава се смрћу на лицу места. Позивају се сви Срби и Српкиње да се овој наредби безусловно покоравају.

Други народно-ослободилачки партизански одред за Шумадију.¹⁰

После митинга, настало је народно весеље коме су се борци измешали с народом. Сутрадан су Немци од Марковца бомбардовали град. Жртва није било, а оштећен је црквени торањ и још једна кућа. Неколико камиона Немаца и један камион са одбеглим жандармима ушао је тога дана у Рачу. Непријатељ ее, међутим, није дуго задржавао. Пошто су покупили око 200 мушкараца изнад 14 година, кренули су служећи се њима као пггитом од партизанских напада назад према Лапову. Партизани су се налазили у сељима Ђурђеву и Сипићу, где је у одред ступило 40 нових бораца. Рачанска чета је у то време стигла пред град, али није могла да нападне Немце због ухапшених таоца. Немци су похашене грађане затворили у цркви у Лапову. Ту су провели ноћ. Сутрадан, после саслушања, на коме су Немци тражили податке о партизанима, пуштени су кући. Мада је већина ухапшених активно помагала НОП, сви су на саслушању одговарали да им о партизанима ништа није познато и да они партизани које су они видели нису из Лепенице.

Заузимањем Раче били су ослобођени сви срезови у овом крају изузимајући јасенички, где је непријатељ у одсуству партизанских снага, после Градишта, успео да укочи сваку акцију. Тако створена оелобођена територија била је, додуше, угрожавана присуством немачких гарнизона у Паланци, Великој Плани и Лапову. У непрекидним настоја-

¹⁰ Хроника Другог шумадијског одреда, Књ. I, стр. 185—186.

њима да колшко-толгио заштите пругу Београд—Ниш, која пролази средином ове територије, немачке јединице су често организовале изненадне упаде у већ ослобођена места. Међутим, нису смеле дуже да се задржавају, па су се одмах враћале **III** бежале испред партизанских чета у своје гарнизоне. После тих испада, живот се настављао нормалним током, а народноослободилачки одбори су продужавали са радом.

Штитећи ослобођену Лепеницу, Рачанска чета је у садејству са јединицама Крагујевачког партизанског одреда често вршила нападе на железничку пругу Лапово—Крагујевац. Око срушених немачких композиција постављене су партизанске заседе које су спречавале непријатеља да оправља пругу. У једном таквом сукобу, Рачани су заробљеног немачког војника пустили голог у Лапово са натписом на леђима — „овако Шумадинци дочекују окупатора". Веће борбе са Немцима вођене су крајем септембра код села Сипића и Вучића. Изненада су немачке јединице из Лапова ушле у Сипић и одатле потиснуле делове Рачанске чете. Том приликом погинула су 3 а рањена 2 партизана. Покупивши сељаци и гонећи их испред себе као заштиту од партизана, Немци су их после борбе повлачили према Лапову. Партизански вод који је држао заседу код Вучића успео је да убаци у задње камионе неколико бомби, од којих је погинуло 5 и рањено неколико немачких војника.

После заузимања Раче, штаб одреда је са Паланачком, Орашком и Ресавском четом кренуо према јесеничком срезу. Упућени напред, делови паланачке чете извршили су упад у Смедеревску Паланку и водили борбу са немачким јединицама код Башина. Улазећи у Паланку, једно одељење је са Гошом Ђорђевићем бацило бомбе у стан немачког команданта и отворило ватру из машинки на немачки транспортни воз на железничкој станици. Ови мањи сукоби, а посебно прелазак све три чете у стрељачкам строју преко Јасенице, брзо су развејали страх народа заплашеног немачким терором после пораза код Градишта. Чете су одржавале зборове, укидале окупаторску власт и изабирале народноослободилачке одборе. По овим селима јављали су се нови борци, а само из села Церовца јавило се У чету 40 омладинаца. Код села Ратара, на збору пред народом, новопридошли борци су положили партизанску заклетву. Истога дана једно одељење Паланачке чете разоружало је жандарме на мосту код Глибовца. На глибовачкој железничкој станици уништене су скретнице, сигналне инсталације и телефонско-телеграфски уређаји. Зауостављен је један теретни воз а локомотива под пуном паром пуштена је у правцу Паланке. Друго одељење ове чете поло-

мило је скретнице и унингило сигналаше уређаје на ку-садачкој железничкој станици.

Да би спречила даљи продор чета у Јасеницу, немачка команда је из најближих гарнизона концентрисала око 500 војника и извршила напад на партизане у Азањи. Ресавци су дочекали у заееди немачко коњичко одељење које је ишло као претходница. Претрпевши знатне губитке, Немци су се повукли и сачекали појачање. Пошто су остале чете поселе положаје изнад села, Ресавцима је наређено да се повуку. Немачко коњичко одељење, желећи да искористи повлачење Ресаваца, кренуло је на јуриш. Испод косе, под ватром око 30 партизанских пушкомитраљеза, оно је за само неколико тренутака било потпуно уништено. Борба са Немцима на овим положајима трајала је пуних седам часова. Азањски сељаци су повадили скривено оружје и са разних страна пуцали на немачке војнике скривене иза плотова. Неколико пута омењивали су се партизански и немачки јуриши, а предвече је почела да туче немачка артилерија. Користећи ноћ, немачке јединице су напустиле село и повукле се у Смедереваку Паланку. У борби код Азање партизани су имали 2 мртва и 3 тешко рањена бораца, а погинуло је око 80 немаца, међу којима и неколико официра.

После борбе код Азање прилив нових бораца у Паланачку чету био је толики да се она морала поделити на две. Тако је почетком октобра, у шумарку између Азање, Голобока и Доброг Дола, формирана Азањска партизанска чета.¹¹

Док је главнина Другог шумадијског одреда чистила Лепеницу и Јасеницу од непријатеља, прихватајући нове борце који су маеовно долазили из села, знатно су се повећавале и партизанске јединице остављене у великоорашком, моравском и ресавском срезу.

Једно одељење Орашке чете које је било упућено у северне крајеве среза повећало се почетком септембра на преко стотину бораца.

Другог септембра, на тромеђи атара Голобока, Лозовика и Крњева, Раде Марковић, који се налазио у овом срезу на партијском раду, формирао је 2. орашку чету. Састављена углавном од младића из околних села, она је добила назив Омладинска.¹²

¹¹ У команди ове чете били су: командир Мића Илић, резервни поручник из Азање, заменик командира Иван Мукер, радник из Паланке, а политички комесар Бане Јелић, студент из Азање.

¹² За привременог командира чете одређен је Милош Милошевић, за политичког комесара Раде Марковић, за заменика командира Момир Гајић, а за заменика политичког комесара Милутин Цветковић.

Омладина орашких села свакодневно је у групама и са оружјем долазила у партизане, па је чета била не само добро наоружана него је имала и око 80 пушака у резерви. Омладинска чета је оживела партизанске акције у Подунављу и северном Поморављу. Она је 13. септембра напала и демолирала железничку станицу Крњево, а 14. Лозовик. Намирнице заплењене у Лозовику раздвојене су народу, а локомотива је пуштена у станицу, где је експлодирала. Партизанска стража Старог Села, која је учествовала у акцији, покидала је телефонско-телеграфске везе на прузи. Уз помоћ народа, прекинута је железничка пруга код Скобаља и срушена композиција која је наишла. У току ноћи 16. септембра у Милошевцу су заплењена два вагона нових љотићевских униформи и један сандук револвера, тако да је цела чета једнообразно обучена. Одржани су масовни зборови са народом у Крњеви, Малој Плани, Милошевцу, Лозовику, Сараорцима, Голобоку, Добром Долу и Михајловцу. У свим селима је забрањен рад општинским управама, спаљена архива и постављена партизанска стража. Шеснаесто септембра, код села Осипаонице, омладинци су у заседи дочекали ауто са љотићевцима. Убијена су 4 љотићевца а аутомобил спаљен. Вршећи изненадне нападе и избегавајући губитке немачке коњице, Омладинска чета је стицала борбено искуство. У једном од тих сукоба, притерана у мочваре крај Мораве, она је успела да се извуче и нападајући са леђа непријатеља присилила га на повлачење. После овог сукоба, Омладинска чета се пребацила у моравски срез, где је својим војничким изгледом и наоружањем одушевила моравске и ресавске партизане.

Прешавши Мораву, орашка Омладинска чета се спојила са Моравском четом и Ресавцима. Како се вод Ресавске чете који је отишао са одредском главнином потпуно осамосталио, од вода који је остао овде образована је 2. ресавска чета. На састанку команди ове три чете одлучено је да се изврши напад на Седми недићевски одред, који је, користећи одсуство главнине Другог шумадијског одреда, у међувремену ушао у Свилајнац. Напад на Свилајнац извршен је 25. септембра. Обучени у недићевске униформе, партизани су збунили непријатеља и нанели му приличне губитке. Па ипак, пошто се борба одужила, морали су да се повуку из града.

Узимајући олако близину непријатеља, који се није појављивао у селима, ове три чете су залогорувале код Бобова. У ноћи 29. септембра недићевци су изненада напали партизански логор. Командири су се брзо снашли и борба се одужила до сванућа. Пошто су недићевцима долазиле у помоћ немачке јединице из Лапова, партизани су се морали повући. Све три партизанске чете имале су озбиљне губитке. Погинуло је 13 а рањено 7 бораца. Неди-

ћевци су запленили целокупну комору чета и нешто неисправног оружја. Заробљени партизани су касније стрељани у Туприји.

После борбе код Бобова, обе новоформиране чете, орашка и ресавска, спојиле су се са првом орашком и првом ресавском четом.

Чете Другог шумадијског одреда држале су крајем септембра ослобођену Лепеницу са Рачом и деловима јасеничког среза и на другој страни Мораве поморавски срез са Александровцем, Жабарима и деловима ресавског среза. Ослањајући се на ове крајеве, партизанске јединице су често изводиле акције на комуникацијама у јасеничком и великоорашком срезу спречавајући кретање непријатеља по селима. У то време Други шумадијски одред се сталним придоласком из села повећао на око 1000 бораца. Највећа чета у овом одреду била је Рачанска, са око 500 бораца подељених у седам водова.

Партијска организација и ослободилачки покрет горњег поморавља претрпели су у септембру још један велики губитак. Наишавши на немачку заседу, погинуо је 8. септембра пети члан Јагодинског окружног комитета КПЈ и секретар ОК СКОЈ-а Милан Премаеунац. Покрајински комитет је због тога послао на партијски рад у горње Поморавље Иштвана Кицура Брку, радника из Суботице, а за рад са омладином Ружицу Матић. У нови Окружни комитет за Јагодину ушао је и Жика Стефановић.

Поред овако тешких губитака у руководећем кадру, партизанска борба се и у овом крају све јаче разгарала. Ослањајући се на Други шумадијски и Крагујевачки одред, партизанске чете у горњем Поморављу створиле су током септембра слободну територију која је захватала Левач са Рековцем и скоро цео белички срез. Са друге стране Мораве Параћинскоћупријска чета је у то време такође очистила од непријатеља цео параћински срез, изузев Параћина и Туприје. Поново су укинуте општинске управе у неким селима које је окупатор обновио приликом напада и блокада у августу.

Учвршћујући слободну територију, партизанске чете су појачале нападе на пруте и друмове у овим крајевима. Само Беличка партизанска чета је у септембру извршила преко 40 мањих и већих акција. Попаљене су општинске архиве и одржани зборови у селима Драгоцвету, Кочином Селу, Главинцима, Мајуру, Јовцу, Трешњевици, Праћину, Крушару, Остриковцу, Рибару, Деоници и Винорачи. Извршен је низ успешних диверзија, као што је паљење ба-

рака и уништавање машина организације ТОТ у Драгоцвенту и на друму Јагодина—Крагујевац.¹³ На истом друму пресечени су 4. септембра сви телефонско-телеграфски стубови. Ова акција је поновљена 7. септембра уз учешће сељака из Шантаровца и Драгоцвета; том приликом посечено је 106 стубова, уништен један мост, оштећена два и раскопан друм на више места. У главиначкој општини раскопан је пут 14. септембра, а 21. је орушен мост на реци Лугомиру.

У другој половини септембра Поморавски одред је добио од Главног штаба наредбу да спречи саобраћај на пругама у Поморављу. Осамнаестог септембра дигнут је у ваздух мост на прузи Београд—Ниш код Гшва, поскидане су шине и срушена једна композиција. Четири дана касније поскидане су шине и демолирана железничка станица Ланиште. Двадесет трећег септембра скинуте су шине и претурена композиција између Милошева и Брзана. У поломљеним вагонима нађени су и заробљени један жандарм и један недићевац. Сутрадан су скинуте шине, оборена је и уништена композиција од седамнаест вагона између Букова и Ланишта.

Беличка чета је у септембру, поред раскопавања друмова, почела да поставља заседе. На друму Јагодина—Крагујевац сачекана је 3. септембра колона од десет немачких камиона, која се под ватром партизанске заседе повукла у Јагодину. Једно одељење ове чете ушло је ноћу 5. септембра у Јагодину и ликвидирало Пећанчевог војводу Животија Стојковића-Хитлера, а затим поставило у граду на мосту реке Белице заседу. Доведен је и електричар који је у моменту наилаaska немачког патролног вода искључио осветљење у целој Јагодини. Немци су наишли на заседу, која је митраљеском ватром уништила патролу убивши седам немачких војника. Са преосталим Немцима, којима су дошла у помоћ два тенка, развила се борба. Немачки тенкови нису смели да приђу мосту бојећи се да је миниран. Партизани су се захваљујући томе постепено, без губитака, извукли из града. Овај напад на непријатеља у самој Јагодини изазвао је панику петоколонаша, па су у страху од партизанских напада на град почели да се селе у Београд.¹⁴

Најуспешније акције Беличана у септембру биле су на комуникацијама. Раскопавши друм Јагодина—Крагујевац, партизани су 8. септембра дочекали три немачка камиона која су се кретала споро засипајући успут прокопе. У краћој борби погинула су три немачка војника, остали су се разбежали по кукурузима. Међу седморицом зароб-

¹³ Зборник дог. НОР, Т1 К2, стр. 116.

¹⁴ Зборник док. НОР III, зтр. 77.

љеника налазио се и један официр — лекар. Заплењена су два пушкомитраљеза, шест пушака и нешто бомби и муниције. Камиони су запаљени.¹⁵ Истог дана једна десетина Беличке чете поставила је заседу на Липару код Криве Ђуприје и сачекала колону немачких камиона. Оштећена су два камиона и убијено 28 немачких војника.¹⁶

Убрзо се и Левачка чета вратила са територије Крагујевачког одреда. Она је попалила општине у Секуричу, Бошњану, Орашју, Избеници и поново заузела Рековац.

Обе ове чете, Беличка и Левачка, извршиле су 13. септембра напад на среско место темњићког среза Варварин. Напад је организован уз помоћ темњићке партијеке организације. Разоружани су жандарми, поплаћене архиве и одржан митинг. Напад на Варварин имао је велики значај за ширење устанка у овом крају. Беличкој и Левачкој чети пришло је око 60 нових бораца из темњићког среза.

Поморавски одред је 24. септембра и по трећи пут покушао да заузме барутану у Винорачи код Јагодине. Немачка посада је и овога пута успела да одбије партизански напад.

Партизанска слободна територија у Белици и Левчу простирала се половином септембра до Јагодине. Чести упади партизанских патрола стварали су несигурност код окупационих власти и у непријатељском гарнизону у самом граду. О томе је 23. септембра срески начелник из Јагодине писао банској управи у Нишу:

„Велики број општина је затворен од стране комунистичких банди које су им забраниле сваки рад. Они од народа не отимају њихову имовину, све што узимају плаћају новцем који је опљачкан из државних надлештава. Али је тачно да све што од народа узимају плаћају. Онда, узимају сиротињу у заштиту и омогућавају јој оно најпотребније. Препоручују народу да избеглице приме и са њима лепо поступа; сазивају зборове, на њима нападају постојећи државни поредак, тврде да варош живи на рачун села и да су варошани, специјално државни чиновници, измењари и немачки плаћеници. Селацима забрањују да плаћају порез, забрањују им да кулече по тражењу Немаца. Не дозвољавају им да ма шта гоне у варош на пазар.

Обзиром на све ово, број њихових присталица се повећава из дана у дан. Да би се осигурали од

¹⁵ Зборник док. НОР, ТП, сир. 77, 99, 100

Зборник док. НОР, Т1 К2, стр. 135

¹⁶ Зборник док. НОР, Т1 К2, стр. 135

Зборник док. НОР, Т1, стр. 14.

препада и напада на њихове логоре почели су у последње време да прекопавају државне, бановинске и општинске путеве и да руше објекте на њима. Успеси које су постигли за ово време чине да народ почиње да верује у њихову моћ ... Они су данас стварни господари у срезу. Редовно обилазе сеоске општине, пале мобилизацијски материјал, наредбе и објаве које им нису по вољи и уопште се понашају као искључива и једина власт. Све своје намере и планове приводе у дело. Свакодневно нижу успех за успехом. Руше железничке пруте, руше мостове на друмовима, убијају и у самој Јагодини сва она лица која су из било којих разлога осуђена на смрт.

Јавно прете да ће напасти Јагодину. Због тога је страх неописани у граду. Многи људи беже из Јагодине и напунгају свој дом. Власт је немоћна да ма шта предузме и да заштити личну имовинску безбедност. Жандарми са жандармеријских станица у срезу повучени су и смештени у Јагодину. У овом срезу, као што сам то нагласио у својим ранијим извештајима, смењени су одмах по уласку окупаторске војске сви општински председници бирани од народа, а постављени су нови. Због оваквог стања ствари, готово сви новопостављени председници подносе оставку, траже боловање или одсуства и напуштају своја места. Ово у многоме отежава и иначе тешку ситуацију у срезу..."

(Историјски архив Светозарева — Ф — 23/155, 156, 164).

У другој половини септембра, у левачком срезу, према Гледићким планинама, појавио се Пећанчев четнички одред војводе Богдана Гордића, који је тада бројао 40 четника. Сместивши се у манастиру Љубостињи, четници су у садејству са немачким посадама и жандармима све чешће угрожавали територију на којој је дејствовала Левачка чета. Деветнаестог септембра једно одељење ове чете ушло је у Трстеник и заузело га разоружавши жандарме. Истога дана Гордићеви четници су напали главнину ове чете код Љубостиње. Због овог напада и доласка немачких јединица из Крушевца и Краљева, партизани су морали да напусте Трстеник.

На правцу Белишић—Опарић четници су 22. септембра поново напали Левачку чету па се она повлачила према Јухору. Истога дана Левчани су покушали са Јухора да одбаце четнике. Попгго напад није успео, поновљен је су-традан, али су се Гордићеви повлачили испред њих без борбе према манастиру Љубостињи.

Ово потискивање Левачке чете ојачало је четничке позиције, и они су нешто претњама а нешто новцем, успевали да образују своје чете по левачким селима, Опарићу, Превешту и Калинићу. Тиме је претила опасност да слободна територија између Јухора, Гледићких планина и Црног Врха буде одсечена од Крушевца и тиме угрожен правац и према Крагујевцу. „Главну снагу Моравског одреда“ — писао је тих дана Мирко Томић — „треба упутити на чишћење од пећанаца у трстеничком срезу. Војска која је отишла на Гордића нека се не враћа.“

Припремајући потеру за Пећанчевим четницима, Левачка чета је тражила појачања, па су 28. септембра упућени до један вод Беличке и Параћинскохупријске чете. Код Превешта, 2. октобра, четници су разбијени. Пошнуло је 8 четника а остали су се разбегли. Али уместо да их гоне и потпуно униште, партизани су одржали неколико зборова и вратили се на Јухор. Борбе са четницима настављене су током целог октобра.

Док су Беличка и Левачка чета, садејствујући у борбама и акцијама, браниле територију Левче и Белице, на другој страни Мораве Параћинскохупријска чета се развијала мање-више самостално. Ослањајући се на радништво из градова и рударских подручја, она је већ почетком септембра била по броју бораца највећа у Поморавском партизанском одреду. У то време у чети је било 118 бораца. Од наоружања имала је 95 пушака, 13 пушкомитраљеза, 125 бомби, 8600 метака и 570 кгр. експлозива. После спаљивања архива и укидања општинских управа у Крушару, Батинцу, Чепуру, Стубленици и још неким селима, партизани су и овде приступили учвршћивању слободне територије рушењем саобраћаја и раскопавањем друмова и путева. Првог септембра, на железничкој станици Доња Мутница, на прузи Ћуприја—Зајечар, заустављен је путнички воз. Заробљено је неколико немачких војника, а у истом селу разоружан је петоклонашки четнички одред Жике Црногорца — „Горског вука“. Четвртог септембра уништени су сви уређаји и демолирана железничка станица Обрадове Столице на прузи Параћин—Зајечар, а сутрадан су покидане телефонско-телеграфске линије на прузи Ћуприја—Равна Река. Десетог септембра по трећи пут је миниран мост код села Главинци и дигнуте у ваздух скретнице у Давидовцу. Сутрадан су уништени сви уређаји на железничкој станици Извор, а 15. септембра дигнут је у ваздух железнички мост на прузи Ћуприја—Равна Река и уништени сви уређаји на железничкој станици Сење.

Учвршћивањем слободне територије створени су повољни услови за подизање општенородног устанка. У том општем раположењу и одред четника Драже Михаило-

вића под командом Илије Узелца договарао се о сарадњи са партизанима. Како су постојали брзи изгледи да се чета повећа масовним ступањем сељака из околине и да се прошири слободна територија потпуним обустављањем саобраћаја на прузи Београд—Ниш, Главни штаб НОПО Србије донео је одлуку да се ова чета издвоји и од ње формира Други поморавски партизански одред. За команданта одреда постављен је дотадањи командир Параћинскоћупријске чете, бивши поручник Бора Петровић.

Понет општим расположењем народа који је већ учествовао у многим партизанским акцијама, на рушењу саобраћаја и раскопавању друмова, командант одреда је без претходних припрема одлучио да двадесетог септембра изврши мобилизацију. Народ се одазвао мобилизацији и већ сутрадан формирано је једанаест борбених чета од укупно 620 бораца. Поред тога, формирано је и девет „радних чета“ од 450 људи. Чете су имале задатак да руше саобраћај, ради спречавања пролаза непријатељских јединица. Други поморавски одред је тих дана имао 800 пушача, 35 пушкомитраљеца и један тешки митраљез. Формиране чете су упућене свака у своје село.

Стварање слободне територије и општенародни устанак на овом подручју веома важном за окупатора изазвало је брзо реаговање непријатеља. Пребачени у ове крајеве, одреди Пећанчевих четника обилазили су тајно имућне и „поверљиве људе“ по селима. Дошло је до промене у држању четничког одреда Илије Узелца, а немачке посадне трупе постале су знатно активније. Седамнаестог септембра немачке јединице су блокирале Ћуприју и почеле хапшење комуниста, а 21. септембра у Параћин је пребачен недићевски одред поручника Марка Божинића.

Велики прилив из села у партизанске чете изазвао је узбуну код непријатеља. Немачке јединице су 23. септембра кренуле према Шалудовцу. Прва доњомутничка чета од 70 бораца и 36 бораца Лешничке чете, која је обезбедила радне чете на прекопавању друма Параћин—Зајечар, упућени су да дочекају непријатеља. У борби је погинуло 17 а рањен већи број немачких војника, од којих су два успут умрла. Повлачећи се, Немци су оставили на друму 6 камиона, 3 луксузна аутомобила и 8 бицикла. После борбе, немачка артилерија је почела да бомбардује Шалудовац са Везировог брда код Бошњана. Појавили су се и немачки тенкови, који су потисли партизане и почели да руше куће по селу. Немачка виша команда за специјалну употребу „65“ писала је у извештају о томе:

„24. IX 1. батаљон 741. пеш. пука борба код Солидовца 15 км. југоисточно од Ћуприје — три бандита мртва. Село је артилериском ватром разорено.”
(Зборник докум. НОР Т1 К1 док. бр. 206).

Са наступањем овог немачког батаљона, активирали су се и четнички елементи који су се у неке чете увукли приликом мобилизације. Под њиховим утицајем Горњомутничка и Изворска чета напустиле су положаје и повукле се да „штите своја села”. Пошто је организована завера и убијен командир Пепи Ерјавец, бивши поручник, обе чете су 24. септембра изненада нападе партизански логор на Грзи и Црном врху. Користећи одсуство већине бораца Параћинскоћупријске чете због борбе са Немцима и мобилизације, оне су успеле да заузму логор и на превару заробе неколико група бораца. О томе је почетком октобра Петар Стамболић писао Покрајинском комитету:

„Пета колона је радила неометано. Немци су почели да бомбардују Шалудовац. То је у сељаке унело неспокојство и страх. У селу Извору један кулак, кандидат ЈРЗ, један поп, калуђер ман. св. Петке, и један дућанџија, створили су психозу: села су у опаоности, ми смо се прихватили оружја, побиће нас, најбоље да смакнемо партизане и предамо их Немцима. Опколили су наше другове у близини. Настала је борба у којој је погинуло 13 партизана, а око 25 заробљено — и тек после два дана предано Немцима. Стрељани су у Ћуприји. Међу њима погинули су и стрељани Радомир Николић, инд. радник из Параћина, секретар парт. ћелије у чети Воја Војиновић, рударски радник родом из Босне, члан партије, заменик хомандира, Перо Милеуснић, родом из Лике, члан партије, Петар Жалац, стар 60 година, руд. радник, стари члан партије (извршио самоубиство последњим метком) и Михаило Илић, инд. радник из Параћина, члан партије. Даље су погинули: Пејичић Милан, родом из Београда, Пепи Ерјавец, поручник, Словенац и др.”

(Зборник док. НОР Т1 К2 док. бр. 42)

Пре него што су изручени Немцима, партизани су у присуству Илије Узелца саслушавани у подрумима у Горњој Мутници. Предложено им је да пређу у четнике Драже Михаиловића. Пошто су то одбили, четници су их предали Немцима који су дошли из Параћина. Заробљене партизане Немци су стрељали 29. септембра на пијаци у Ћуприји поред зида основне школе који је за то био обложен даскама. Од њих је пет комуниста обешено крај реке Раванице. Тога

дана стрељани су и борци Другог шумадијског одреда заробљени у борби код Бобова.

Преостали борци Другог поморавског одреда повукли су се на Лухор, где су поново преформирани у Параћинско-ћупријску чету. Поморавски партизански одред у који је она опет укључена, бројао је крајем септембра око 500 бораца. Штаб одреда сачињавали су командант ЈБубиша Урошевић, активни поручник из Рибара, политички комесар Бошко Ђуричић, правник из Јагодине, и члан штаба Бора Петровић, бивши поручник. Највећа, Беличка чета, имала је 26. септембра 205 бораца а од наоружања 190 пушака, 5 пушкомитраљеза, 3 машингевера, 20 револвера и 30 бомби.¹⁷ Реорганизована Параћинскоћупријска чета је 27. септембра имала 70 бораца.¹⁸ Левачка чета је крајем септембра имала 96 бораца, од наоружања 72 пушке, 3 пушкомитраљеза, 13 револвера, 11 бомби и око 1000 метака.¹⁹ Двадесет петог септембра донета је одлука о издвајању бораца за Темнићку чету која је формирана 1. октобра од 60 бораца, наоружаних пушкама.²⁰

Крајем септембра Параћинскоћупријска чета је поново упућена на свој терен, а остале су са успехом браниле слободну територију Левча и Белице одбијајући нападе четника, рушећи комуникације и прихватајући нове борце.

ПОЖАРЕБАЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

Партизанске јединице око Пожаревца обједињене су у другој половини септембра у Пожаревачки партизански одред. Осамнаестог септембра формиран је штаб одреда, који су сачињавали — командант Вељко Дугошевић, учитељ

¹⁷ Команду ове чете сачињавали су: командир Светица Живановић, трговачки помоћник из Мишевића, и политички комесар Тодор Дероко, радник из Јагодине.

¹⁸ Нову команду чете сачињавали су: командир Божа Жарић, шофер из Јагодине, политички комесар Мита Димитријевић Уча, родом из Македоније и заменик командира Драга Петровић, земљорадник из села Мутнице. Ранији командир Бора Петровић повучен је у штаб одреда, а заменик политичког комесара Живка Дамњановић на партијски рад на терен.

¹⁹ Команду ове чете сачињавали су: командир Милорад Жунић Баца, учитељ из Рековца, заменик командира Милоје Милојевић, војни службеник из Урсула, и политички комесар Живадин Јанковић Кум, ученик гимназије из Ланишта.

²⁰ Команду чете сачињавали су: командир Миодраг Милојевић Мита, земљорадник из Парцана, заменик командира Милутин Милвановић, типографски радник из Београда (родом из Рашевице) и политички комесар Радомир Матић Дожа, адвокатски приправник из Варварина. Нешто касније Матић је смењен, па је за политичког комесара постављен Младен Миленковић, опанчарски радник из Црнића.

из Турије, политички комесар Чедомир Васовић, радник из Дратачева, заменик команданта Живојин Поповић, учитељ из Раброва, и одредски лекар др Бошко Вребалов, лекар из Београда.

Формирање штаба одреда пада у време када су партизанске јединице на овој територији почеле да учвршћују ослобођене крајеве, да заузимају градове, и чисте последње непријатељске гарнизоне. Уласком партизана у Кучево и Нересницу у првој половини септембра, створен је центар слободне територије, која се заузимањем других градова постепено ширила укључујући остале срезове око Пожаревца. Партизанска чета под командом Велимира Маркићевића Макса напала је 14. септембра Крајински одред Пећанчевих четника и заузела Мајданпек и Благојев Камен, а затим је продужила да гони потучене четнике даље према Крајини. После заузимања ових места, Пожаревачки партизански одред почео је припреме за напад на Велико Градиште:

„... Поставило се заузимање Градишта“ — пише у извештају Кучевског окружног комитета упућеном ПКЈ за Србију. — „Да би се потпуно обезбедили од напада Немаца, срушен је мост на прузи Пожаревац—Кучево код села Јбешнице и тиме онемогућен нормалан саобраћај. Пошто је од тога места до Кучева власт потпуно у нашим рукама, једна композиција која је остала у Кучеву служи за превоз наших партизана. — Пошто смо били обавештени да ће један транспорт Немаца наићи возом, срушили смо још један мост ближе Пожаревцу код села Чешљеве Баре и чекали у заседи. Немци се није појавили. На прузи између оба разрушена моста запленили смо још једну композицију воза са два вагона угља, јер смо мост минирали непосредно после проласка композиције преко моста. И ова композиција служи нама. Пропустили смо да вам кажемо да смо вагоне, док су возови нормално ишли, испраћали из нашег краја потпуно префарбане масним бојама са нашим пароланама. Тако су ишли до Пожаревца, где су префарбани. ...“

У Градишту се тада, поред мање немачке посаде у средњошколском интернату, налазила и чета жандармерије распоређена око електричне централе и чета наоружаних финансијских службеника, која је под командом Владимира Врабца држала положаје на вашаришту. Пре него што је започео напад, преко партијске и скојевеке организације уговорено је да Владимир Врабец преда своје људство и крене у одред. Тако су партизани лако ушли у

варош. У заузимању Градишта учествовао је скоро цео Пожаревачки партизански одред и четници Леониде Пљешковића. Напад је почео 20. септембра у зору. Попгго су ушли у варош и разоружали финанси и жандарме, партизани су опколили немачку посаду. Очекујући помоћ из Румуније, Немци су, у тврдо грађеној згради интерната, пружали жив отпор. Ништа нису помогле ни бомбе које су борци унутра убацивали. Тек у поподневним часовима, када су партизани ватрогасним шмрковима почели да поливају зграду бензином, они су прекинули ватру и истакли белу заставу.

Заузимањем Великог Градишта заплећене су веће количине оружја, муниције и опреме, а међу заробљеницима се налазило и 7 немачких официра. О томе говори извештај команде пожаревачке жандармерије:

„20 септембра о. г. 4 часа комунистичка разбојничка банда јака око 700 људи извршила је напад на Велико Градиште. После отпора датог од стране жандарма и немачких војника заробљено је 10 Немаца а о жандармима се не зна ништа. Немачка војска отишла у помоћ.“

(ВИИ. Рег. бр. 38/1 — К25)

По заузимању вароши, партизани су одржали велики митинг. Окупљајући се по улицама, народ је одушевљено поздрављао борце а многи омладинци на које скојевска организација скоро није ни рачунала јављали су се у одред. Увече су партизани срушили мост на друму према Пожаревцу да би спречили изненадни долазак немачких јединица, и оставивши мању посаду у граду, повукли се из Великог Градишта.

Сутрадан су стигле немачке јединице из Румуније и, заобилазећи порушени мост, ушле у Велико Градиште. Малобројна партизанска посада повукла се испред њих из вароши.

Пошто је била без довољно снаге и тежег наоружања да би напала одред, Команда немачке јединице која је ушла у Велико Градиште затражила је преговоре:

„ . . . Дошли су у Градипгге“ — пише у извештају Кучевског окружног комитета — „претили да ће бомбардовати ако се не пунте заробљеници, тражили да грађани интервенишу код партизана и најзад они послали преговараче. Наши су одбили да преговарају и Немци су се повукли из Градишта у Румунију. Наши су целе ноћи били у заседама. Раном зором они су опет послали преговарача са којим су наши пристали да

преговарају и захтевали да се Немци повуку са целе наше територије и да пуне похапшене другове у Пожаревцу и да гарантују сваку безбедност наше територије. Немци су гарантовали безбедност само оне територије коју смо ми заузели; на то се није пристало и они су се повукли претећи да ће бомбардовати..."

(Док. бр. 32, Зборник НОР Т1 К1).

Истога дана после повлачења Немаца у Румунију, седам штука бомбардовало је Велико Градиште. Срушено је неколико зграда у вароши и погинуло неколико грађана. Окружни комитет и штаб одреда одмах су почели да евакуишу грађане и сељацима из околних села у планину. Сутрадан су немачке јединице са тенковима прешле из Румуније. Партизанске заседе, без тежег наоружања, морале су се повући. Под заштитом тенкова, Немци су од Градишта дошли до Голупца, пуцајући уз пут по брдима и кукурузима. У једној и другој вароши опљачкали су радње и повукли се у Румунију не усуђујући се да крену даље од друма.

Очекујући нове партизанске нападе на градове, Немачка команда је тих дана иселила своју посаду из Пожаревца у Костолац и повукла посаду из Петровца. Да би спречили улазак партизана у Петровац, жандарми су позвали горњачке четнике. Сутрадан, 29. септембра, у Петровац су ушле 6. и 7. пожаревачка чета и разоружале жандарме. Са четницима је постигнут споразум и они су напустили Петровац, али су истовремено тајно припремали са жандармима и Немцима изненадни напад на ове две чете. Партизани су предухитрили овај напад разоружавши 2. октобра крепољинске четнике капетана Павла Илића. Други батаљон немачког 741. пука, који је под запггитом једне танкете у међувремену ушао са жандармима и недићевцима у Петровац, повукао се за Пожаревац.

Ослобођењем Петровца, Пожаревачки одред је ослободио добар део а контролисао скоро читаву територију овог округа. Партизанске чете су силазиле све ближе Пожаревцу, а број бораца у одреду свакодневно се повећавао.

Крајем септембра одреду су се прикључиле и омладинске партизанске ударне групе из Пожаревца. После многих акција у граду, као што су атентати бомбама на гестаповце Константина и Ирону Шабелски,²¹ на немачког лиферанта Јохана Бингла и љотићевца Радомира Вучковића, ове групе су по одлуци ОК КПЈ изашле из града почетком септембра. Крећући се према одреду, оне су извршиле низ акција у пожаревачком срезу. Од 11. до 14. септембра омла-

²¹ ВИИ. Рег. бр. 6/4 — К) 28.

динци су опалили општинске архиве у Топоници, Пољани, Лучици и Пругову, а од 18. до 22. септембра по селима Салаковцу, Трњану, Малом и Великом Црнићу, Барама и Смољинцу,²² селима је подељена со, коју се окупаторске власти продавале само ономе ко плати порез. Због ових акција у близини Пожаревца, непријатељ је тих дана очекивао напад на град. Зато је наређено „ванредно стање“ — продужен је полицијски час, повећан број ноћних патрола и уведена строга контрола на прилазима граду. У очекивању партизанског напада, у вароши је 28. септембра забуном дошло до борбе између љотићевских патрола, у којој су теже рањена два а лакше један љотићевац.

Од омладинаца из Пожаревца формирана је Пета партизанска чета „Васа Пелагић“. Пожаревачки партизански одред је у то време бројао осам чета:²³ са укупно око 800 бораца.

Протеривањем непријатељских гарнизона и ширењем слободне територије окупатору су одузете источне рударске

²² ВИИ Рег. бр. 37/1-1 Н 26.

²³ У командама чета Пожаревачког партизанског одреда били су: у првој чети као командир Владимир Врабец, финансијски службеник, ванпартијац; политички комесар Владимир Милентијевић Ганди, кројач из Пожаревца, члан КПЈ; заменик командира Живан Стокић, радник; заменик комесара Ђорђе Глумац Месец, ученик учитељске школе из Бање Луке.

II чета — командир Слободан Милосављевић Босанац, избеглица, ванпартијац; политички комесар Наталија Дугошевић, учитељица, кандидат за члана КПЈ; заменик командира Душан Сарић Подморац, учитељ, члан КПЈ.

III чета — командир Божидар Ђорђевић Бућони, бивши коњички подофицир, ванпартијац; политички комесар Петар Стојановић Металац, радник из Београда, члан КПЈ.

IV чета — командир инг. Ратко Драшкоци из В. Градишта, ванпартијац; полит. комесар Драгослав Марковић Рођа, студент технике из Пожаревца, члан КПЈ.

V чета — командир Константин Старчевић Коста, железнички службеник из Београда, члан КПЈ; политички комесар Велимир Дамњановић Ђата, општински службеник из Српца, члан КПЈ; заменик командира Алија Фотић Млинар, свршени правник родом из Томиславграда, живео у Ујевцу.

VI чета — командир Бранко Митић Шнајца, кројачки радник из Пожаревца, члан КПЈ; полит. комесар Јован Шербановић Шербан, студент из Лазнице, члан КПЈ; заменик командира Јован Миловановић Динар, радник из Пожаревца, члан КПЈ (до октобра комесар ове чете био је Драгољуб Булић Бата, судски приправник из Петровца. После његове смрти чета је носила његово име).

VII чета — командир Драгиша Миладиновић, земљорадник и резервни подофицир из Кнежице, ванпартијац; комесар Александар Трајковић Саша, столарски радник из Куманова, члан КПЈ.

VIII чета — командир Велимир Маркићевић Макс, служб. рудника Мајданпека, чл. КПЈ; комесар Станко Живковић Француз, рударски радник, чл. КПЈ; заменик командира Милан Капелан, радник из Ујевца, вакпартијац.

области и богата пољопривредна подручја у пожаревачком крају. Поред тога, партизанске акције на обали отежавале су речни саобраћај на Дунаву. О заузимању Великог Градишта опуномоћени командант немачке војске у Србији генерал Беме извештавао је Немачку команду за југоисток:

„Банде у Градишту за извесно време прекинуле саобраћај Дунавом."
(Зборник докумената НОР Т1 К1 док. 191)

Пожаревачки партизански одред је у септембру у више наврата вршио препаде на бродове, том приликом је један брод запаљен и изгорео. Ометање и повремени прекиди саобраћаја на Дунаву стежавали су онабдевање Немачке нафтом из Румуније.

САВЕТОВАЊЕ У ДУЛЕНУ

Од 16. до 19. септембра одржано је у селу Дулену у крагујевачком округу саветовање, коме су присуствовали чланови Главног штаба НОПО Србије и представници штабоба партизанских одреда.

У време одржавања саветовања, партизански одреди у централној Србији бројали су око пет и по хиљада бораца. На територији Тамнаве, Посавине, Шумадије, Поморавља и око Пожаревца непријатељ је био ограничен на поједине градове, а партизани су у то време држали у својим рукама Уб, Рачу Крагујевачку, Рековац, Жабаре, Александровац, Кучево, Нересницу, Мајданпек и Благојев Камен. Обреновац је био чврсто опседнут, око Крагујевца се сужавао партизански обруч, а Пожаревачки партизански одред је припремао заузимање Великог Градишта и Петровца.

И велики број других места партизански одреди су више пута нападали или заузимали, повремено држали, а затим напуштали најпре због недовољних снага да их заштите, а касније било због неповољног положаја, било под притиском непријатеља. Пре потпуног протеривања окупатора, партизански одреди су по једном заузимали Кучево, Голубац, Велико Градиште, Рачу, Рековац, Гружу, Кнић, Рудник, Шатору и два пута Свилајнац. Вршени су и напади на посаде и поједине акције у Обреновцу, Умци, Сопоту, Аранђеловцу, Крагујевцу и Јагодини.

У другој половини септембра почело је темељније рушење саобраћаја ради онемогућавања пролаза непријатељу кроз поједина ослобођена подручја. Прекопавани су или уништавани скоро сви путеви који од немачких посада воде према ослобођеним крајевима. Скоро непрекидно су

биле тих дана у прекиду железничке пруге од Београда према западној Србији, од Лапова према Крагујевцу и Краљеву, од Младеновца према Аранђеловцу и Лазаревцу, као и пруге према Сењско-ресавским рудницима. Чеегим диверзијама ометан је железнички саобраћај према Бору и на пругама Београд—Ниш и Београд—Мала Крсна, а саобраћај од Пожаревца према Кучеву и Петровцу био је потпуно обустављен. Нападима на бродове, Посавски партизански одред је отежавао речни саобраћај на Сави, а Пожаревачки партизански одред је угрожавао саобраћај Дунавом.

Ови свакодневни војнички порази окупатора и неуспех покушаја да помоћу Недића, Пећанца и Љотића ослаби и угуши устанак као и успеси партизана у другим крајевима Србије — све је то наметало потребу да се размотри дотадања искуства и одреде даљи задаци у погледу развијања и јачања оружане борбе.

Саветовању у Дулену присуствовали су сви чланови Главног штаба НОПО Србије — Сретен Жујовић, Филип Кљајић, Родољуб Чолаковић и Никола Груловић. Из централне Србије били су командант Крагујевачког партизанског одреда Раја Недељковић, командант Првог шумадијског партизанског одреда Милан Благојевић, командант Другог шумадијског одреда Андра Ђорђевић-Мајор Дејан, командант Поморавског одреда Љубиша Урошевић и командир Параћинскоћупријске чете, која је тих дана требало да се реорганизује у Други поморавски одред, Борислав Петровић Параћинац. Поред тога, на саветовању су били Светислав Стефановић Ћећа, инструктор ПК КПЈ за Србију при Крагујевачком окружном комитету, и Мијалко Тодоровић Плави, секретар ОК КПЈ за Крагујевац. На саветовање из централне Србије нису дошли само команданти Посавског, Космајског и Пожаревачког одреда.

У име партизанских одреда ван територије централне Србије саветовању су присуствовали — командант Краљевачког партизанског одреда Павле Јакшић, командант Чачанског партизанског одреда Момчило Радосављевић Моле и политички комесар Ужичког партизанског одреда Милинко Кушић.

После подношења извештаја о стању, успесима и недостацима појединих партизанских одреда, закључено је да су сви одреди, рушењем саобраћаја, нападима на окупаторске јединице и чишћењем територије на којима делују, углавном извршили до тада постављене задатке. Због тога се сада већ постављало питање учвршћивања и проширивања ослобођене територије. Требало је да се планским уништавањем комуникација потпуно онемогући пролаз непријатељу кроз ослобођене крајеве а садејством појединих

одреда да се приступи заузимању већих градова. Са тим у вези поједини одреди добили су и одређене задатке.

Крагујевачком партизанском одреду постављено је да потпуним унингтавањем саобраћаја изолује и блокира немачни гарнизон у Крагујевцу и тиме помогне напад Краљевачког одреда на Краљево. После пада Краљева, требало је да оба одреда, уз садејство околних партизанских јединица, припреме и изврше напад на Крагујевац. Поред тога, Кратујевачки одред је имао да заузме војна слагалишта у Медни ради снабдевања осталих одреда бомбама, експлозивом и муницијом.

Први шумадијски одред добио је задатак да помогне Посавском и Ваљевском одреду у чишћењу троугла Мионица—ЈБиг—Лазаревац и уништавањем живе силе непријатеља онемогући непријатељеки транспорт на својој територији.

Други поморавски, уз садејство Другог шумадијског и Поморавског одреда, требало је да изврши напад на Параћин а Поморавски на Јагодину. Заузимањем ова два града требало је потпуно да се онемогући саобраћај од Београда према Грчкој и повеже слободна територија са ослобођеним подручјима на другој обали Мораве.

Поред ових задатака, поставило се и питање учвршћивања и сређивања партизанских одреда. Одлучено је да се, тамо где то није учињено, реорганизују велике партизанске чете у батаљоне, да се посвети већа пажња војничком обучавању бораца. Штабови одреда су добили задатак да уз помоћ партијских руководстава и организација, а преко народнослободилачких одбора, приступе припремама а затим и спровођењу добровољне мобилизације по селима.

Чланови Главног штаба упознали су присутне команданте са наредбом команде Недићеве жандармерије од 7. септембра. Ову наредбу је Ваљевски одред запленио приликом напада на Белановицу код недићевог потпуковника Олујевића. Приликом заробљавања, Олујевић је био снабдевен легитимацијом издатом од Штаба Драже Михаиловића, а сама наредба је садржала распоред непријатељских снага и садејство недићеваца и Дражиних четника у борби против партизана.

У то време, после неуспеха Недићеве „офанзиве" и под утицајем снажног размаха оружане борбе, почели су се активирати четници Драже Михаиловића и њихове прве групе долазе у Поморавље и Шумадију. На саветовању је закључено да партизански одреди, не губећи из вида ове везе са недићевцима, приступају „широко овим групама" и настоје да их придобију за борбу против окупатора.

У Дулену је, уз остале задатке војне и политичке, постављено штабовима партизанских одреда да посвете већу пажњу народноослободилачким одборима као органима народне власти и политичким органима оружане борбе против окупатора.

После Дуленског саветовања, већ у септембру, већина партизанских одреда у централној Србији делимично је извршила постављене задатке. Повлачећи се са положаја на који су постављене ради обезбеђења саветовања, јединице Крагујевачког партизанског одреда су у врло кратком року, многобројним диверзијама, потпуно онемогућиле железнички саобраћај и раскопале друмове и путеве око Крагујевца.

Први шумадијски одред је у октобру заседама на друмовима често наносио веће губитке немачким јединицама. Започела је блокада Лазаревца, уз истовремено садејство у борбама на овом сектору са Космајским и Посавским одредом.

Од војних задатака остало је неизвршено само заузимање Параћина и Јагодине. Напад на ове градове био је одређен за 28. септембар. Када су четници 24. и 25. септембра разбили Други поморавски одред, планирани напад Помораваца и Другог шумадијског одреда онемогућен је.

Дугорочнији политички и војнички задаци са Дуленског саветовања укључени су у пракси у спровођење закључака са саветовања у Столицама крај Крупња које је 28. септембра одржао Врховни штаб НОПО Југославије.

После ових саветовања, ојачана је у централној Србији сарадња и координација првенствено међу партизанским одредима у западним крајевима. То више није било само међусобно помагање и заједничко извођење појединих акција већ војничко садејство у одбрани поседнуте територије и извршавању крупнијих задатака на ширем простору. Повезивањем са суседним одредима западне Србије, створена је већа слободна територија, која је убрзо добила свој центар у ослобођеном Ужицу.

ПРЕГОВОРИ О САРАДЊИ СА ГРУПАМА ЧЕТНИКА ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА

Први преговори са представницима Драже Михаиловића са територије централне Србије вођени су у Београду 10. септембра. Дражини делегати²⁴ су захтевали обустављање борбе против окупатора и чекање да „Немачка буде

²⁴ Међу њима је био и мајор Пилетић, касније командант Горњачке групе Дражиних четника. У име НОП-а преговоре су водили Благоје Нешковић, Ђуро Стругар и Војин Николић.

поражена на Источном фронту". Представници ПК КПЈ за Србију то нису прихватили, него су предложили да — ако четници не желе у борбу против окупатора, остану ипак лојални према партизанима, да заједнички гоне пљачкаше и заједнички припреме „последњи моменат" односно преузимање власти кад непријатељ буде поражен. Договорено је да се у вези с тим предлогом разговори наставе касније на терену.²⁵

Изузимајући горњачку групу, у то време на територији централне Србије није било четника Драже Михаиловића. Сместивши се у шумовитом планинском крају, „горњачани" су се показивали пред сељацима само приликом изласка у воденице **ИШ** за прибављање намирница. Мада су били повезани са појединим командирима жандармеријских станица, као што је Јагош Живковић у Кучеву, са Пећанчевим, кучевским и крајинским четницима и другим јавним сарадницима окупатора, они нису показивали спремност за борбу ни против партизана ни против окупатора. Али када се народ већ дигао на устанак и кад су партизанске чете крајем септембра створиле пространу слободну територију, горњачки четници су почели да се активирају. Њихове групе се све чешће појављују за партизанским четима. Када би партизани после ослобођења неког места пошли даље, четници су силазили у градове и села, растурали народноослободилачке одборе, враћали на власт старе управе, прихватили разоружане жандарме и разоружавали партизанске патроле и страже.

Крајем септембра, ослобађајући Кучево, Градиште, Мајданпек и већи део територије у пожаревачком крају, партизанске јединице су угрозиле Петровац. Тамошња немачка посада се 28. септембра повукла према Пожаревцу, да би онемогућила улазак партизана у варош, петровачка жандармерија је истог дана позвала горњачке четнике. Сутрадан, пошто су у варош ушли и партизани, дошло је до преговора о сарадњи сачетницима, коме су у име штаба Пожаревачког одреда ирисуствовали Бошко Вребалов и Јован Шербановић.

Горњачани су и у току преговора несмањеном жестином водили и даље кампању против партизана, нарочито на југоистоку млавског среза. Њихове групе су биле растуриле НОО у селима Ћовдин, Везичево, Златово, Бусур, Шетоње, В. Лаоле, Буровац, Табановац, Крвије, Орешковица, М. Лаоле, Бистрица, Стамница и Ждрело. Четничке јединице су вршиле притисак на партизанске сараднике и симпатизере, пратиле, разоружавале и малтретирале партизанске патроле. Тако су јединице које су држале осло-

бођени Петровац биле угрожене не само од Немаца него и од горњачких четника.

Представници штаба одреда су на све могуће начине настојали на преговорима да се не заоштрава ситуација. Када су четници одбили учешће у борби против окупатора и квинслига, прихваћен је предлог да се разграничи четничка територија од партизанске. Споразумом који је тада постигнут на овој основи, четницима су препуштени планински крајеви, док су се партизанске снаге развијале у низији, ослобађале и држале градове. Четници су се том приликом обавезали да неће нападати партизане ако на њихову територију пређу у борби или под притиском непријатеља и да ће у таквим ситуацијама прихватати партизанске рањенике, болеснике и избегло становништво. После постигнутог споразума, горњачани су напустили Петровац.

Док су вођени преговори у Петровцу, петровачка жандармерија је са четницима припремала напад на партизане. У овом нападу на Петровац требало је да узму учешћа и Немци и жандарми из Пожаревца. Обавештени о томе од поручника Димитријевића, који је са својим четницима пришао Пожаревачком партизанском одреду, партизани су 2. октобра разоружали четничку групу капетана Павла Илића. Немци и жандарми, који су у међувремену ухли у Петровац, морали су се повући.

Тако су горњачани практично још истог дана погазили постигнут споразум. За време преговора, а и касније, четници су одржавали везе са кучевским и крајинским Пећанчевим одредима, као и са Недићевом жандармеријом. У архиви среског начелства у Петровцу пронађено је поверљиво наређење Недићевог Министарства унутрашњих послова да се „морају подржавати четнички одреди који се представљају као Дражини, да ови одреди ступе у везу са партизанима, да са њима преговарају, да много обећавају — али да им је главни циљ да похватају и побију вође партизанских одреда.“²⁶

Неколико дана после ових догађаја, приликом ослобођења Жагубице, горњачки четници су поново извршили напад на партизане и покушали да разоружају шесту и седму чету Пожаревачког одреда. Одговарајући на општо писмо ПК КПЈ за Србију, у коме је по Пилетићевим оптужбама преко Драже Михаиловића пребацивана кривица за овај сукоб на партизане, Окружни комитет КПЈ за Пожаревац је пишао:

²⁶ Зборник док. НОР, Т1 К2, док. бр. 38.

„Ми смо вам раније у нашим извештајима јавили о преговорима и слали „Саопштења“ о споразумима које смо постигли са четничким групацијама. Само је Леонида остао с нама. С Пилетићем смо два пута разговарали: он тражи да се подчинимо његовој команди и да не водимо борбу против Немаца, јер је још рано. Сукоб Млавско-Хомољског одреда са њиме текао је овако: кад је наш одред био у Жагубици и држао политички збор, добио је писмо од Пилетићевог сарадника Узелца, које гласи: „Случајно сте упали у клопку. Сад сте опкољени са свих страна, од Црног Врха је мајор Јанко, а од Салаша Илије Мустедића капетан Јовановић. Ја сам случајно дошао на споразум са Хомољским одредима. Из Горњака иду још. Не треба да се пролива братска крв. Предајте оружје и оставите га на пут, па у колону по четири идите Тршкој цркви. Гарантујемо да нећемо никог да убијемо ако положите оружје.“ — Наши другови су одговорили да хоће да преговарају али пушке које су пуцале на Кличевцу и Градишту неће предати. Али кад су наши пошли на преговоре на њих је осута паљба. Одговорили су паљбом. Ето тако је текао еукоб.

Ми смо другови свесни важности макар и неутрализације ових елемената и покушавамо с њима ма какав споразум, сем захтева да се потчинимо њиховој команди, да им предамо оружје или да обуставимо борбу против Немаца. Чак и после оваквог њиховог иступа и после њиховог харангирања против нас да смо плачкаши и да ће се они са нама обрачунати и после исељавања неких породица из Жагубице у Петровац које су поздравиле партизане — ми смо опет покушали да дођемо у контакт са њима.”

(Зборник док. НОР Т1 К2 Док. бр. 55).

У то време, са горњачким четницима налазио се и капетан Предраг Марковић, који је раније био симпатизер КПЈ. Када се он јавио Окружном комитету са захтевом да пређе у партизане јер четници неће у борбу, постављено му је да остане тамо и учини што може да се четници приволе на сарадњу. По налогу Окружног комитета, Марковић је организовао у више наврата преговоре четника са партизанима. Последњи пут они су одржани 26. октобра, али сем ранијих договора о разграничењу територије, није постигнуто ништа више.

У другој половини септембра самостални четнички одред Илије Узелца у Поморављу повезује се са горњачким четницима и заједно са Пећанчевим четницима учествују у завери и разбијању Другог поморавског партизанског од-

реда. Тиме је прекинута почетна сарадња са овим четницима око Ћуприје и Параћина.

Крајем септембра и у току октобра, на слободној територији Поморавља и Шумадије јављају се прве групе четника Драже Михаиловића упућене са Равне горе. Поред њиховог, често отворено непријатељског става и напада на партизанске патроле, штабови одреда настоје да их придобију и укључе у борбу против окупатора.

У горње Поморавље крајем септембра, скоро истовремено када су и недићевски одреди стигли у градове, дошла је у манастир Јошаницу црва група од око 40 четника Драже Михаиловића под командом капетана Стипића и Живановића. Штаб Поморавског партизанског одреда упутио је у манастир политичког комесара одреда да преговара са четницима о њиховом укључивању у борбу против окупатора. Према споразуму постигнутом са овом групом у Јошаници, четници су се обавезали да неће нападати партизане и да ће признати народноослободилачке одборе као „већ постојећу власт”. Али већ после неколико дана они се повезују са жандармима и недићевцима у Јагодини, од којих добијају муницију и оружје. Кршећи споразум, четници су почели да одржавају зборове по селима на ослобођеној територији на којима су нападали партизане и растурали народноослободилачке одборе и заједно са осталим непријатељским јединицама учествовали у борбама против Поморавског партизанског одреда.

Једну од првих група коју је у Шумадију довео поручник Мојсиловић крагујевачки партизански одред је разоружао у време саветовања у Дулену због пљачке по селима. Том приликом штаб одреда је понудио четницима да у сарадњи са партизанима учествују у борби против окупатора, што су они одбили правдајући се да за то „немају овлашћења”. После тога партизани су их пустили и ова група се брзо разбила.

Непго касније у околину Крагујевца стигле су четничке групе капетана Смиљанића и Глишевића, а у Лепеницу четничка група капетана Гачића. Одмах по доласку четници су почели да обилазе села на ослобођеној територији и да нападају партизане на зборовима. Пописујући сељаке у „четничку резервну војску”, они су им, позивајући се на „заклетву дату краљу”, забрањивали да ступају у друге војне јединице и у борбу против окупатора „док не дође време”, јер ће им иначе бити суђено по „војним законима”. Дељење „објава” сељацима, које су их присиљавале да седе код куће када су се борбе са непријатељем водиле на све стране, био је очигледан покушај да се спречи даље снажење ослободилачког покрета. Због тога су ове четничке групе у неким селима биле принуђене да тактизи-

рају, иступајући час против партизана и борбе цротив окупатора, час са причама о сарадњи са партизанима, па чак и са изјавама како су „они а не партизани ослободили поједине градове". Крагујевачки окружни комитет писао је о томе у октобру Покрајинском комитету КПЈ за Србију:

„Дражиновци, како који дан све се више испољавају као наши непријатељи, па чак и као отворени агенти Недића, али при свему томе играју дволичну улогу и све то као и раније настоје да замаскирају. Тако на пример, поједини руководиоци Дrajини још увек настоје да ступе с нама у контакт, говоре како желе сарадњу и споразум, па је чак капетан Гачић и разговоре водио са штабом Рачанског одреда. Истовремено, на терену по селима Дrajини људи отворено иступају против партизана па чак и убијају наше другове. Тај исти Гачић који је водио преговоре са Рачанским одредом, један дан пре преговора одржао је „митинг" у Малом Крчмару, а његов говор од почетка до краја био је уперен против нас. Говорио је о партизанима да су то сами комунисти који ће од цркве начинити пггалу, да они нису никаква војска и да су они (четници) само права војска, да се код партизана окупља најгори олош: крадљивци, калфе и недоучени ђаци. Пре десет дана једна наша патрола зауставила је једну групу дражиноваца који су пролазили кроз једно наше село. На позив наших да стану, они су стали, а када су се наши приближили, осули су паљбу, мада су знали да смо ми. Друга Мићуна студ. мед., члана КПЈ и лекара чете, погодили су у главу те је после три дана и подлегао, а другог су друга ранили у ногу. У селу Бадњевцу Дrajини људи су отишли код једног нашег пријатеља и тражили пушкомитраљез. Он им је рекао да је то митраљез партизана, те им га не може дати. Они су хтели силом да га узму а овај ухвати и окине један рафал на њих. У Крагујевцу су позвали једног нашег пријатеља рез. поручника да се придружи њима. Он је одбио, затим су му припретили да ће га убити и кућу му запалити ако оде партизанима".

(Зборник докумената НОР Т1 К2 док. бр. 59)

Због оваквих иступа и жалби сељака на батинања Гачићевих четника и после постигнутог споразума, Други шумадијски одред је разоружао ову групу и упутио преко Главног пггаба НОПО Србије, Врховном штабу НОПО Југославије. У пропратном извештају Главни штаб за Србију писао је о разлозима разоружавања:

„... Шаљемо вам кореспонденцију и записничке изјаве десеторице официра Рудничког и Лепеничког четничког одреда који су разоружани 12. о. м., као што се види из спроводног акта Другог шумадишког партизанског одреда.

Из самог акта означеног одреда види се да су капетан Гачић и његова ужа околина на терену стварно водили агитацију против наших партизанских одреда, а и овај одсек Главног штаба већ је раније добио обавештење да се они налазе на терену и воде агитацију против нас, међутим представљају се кад дођу с нама у сусрет да су Дражини људи.

Они су као Дражини људи позивани од стране нашег команданта Другог шумадишког народноослободилачког партизанског одреда на преговоре односно споразум о заједничкој акцији и не сметају рада на терену. Они су избегавали какав био споразум под изговором, било да није време, било да нису спремни за акцију.

Исто на овај начин тактизирају и Костини (Пећанчеви) људи, на исти начин агитују код народа да смо ми против државе, против краља, вере, цркве итд., па и недићевци и Љотићевци служе се истим методама. Истовремено сви имају легитимације Драже Михаиловића (од жандарма до Љотићеваца). Из кореспонденције види се да смо ми били главни предмет преписке. Гачић у СВЈМ писму од 4. X т.г. изјављује да не признаје никакав споразум са нама, да је у ту сврху издао и проглас за народ. У другом писму од 5. X 41 тражи од Штаба да се ништа не објављује о споразуму са партизанским одредима, јер да би они тиме изгубили у престижу. Такође и коментар на обавештење о споразуму са партизанским одредима који је написао начелник штаба Драг. Сотировић, провире нерасположење према споразуму, а у другом писму наводи чак текстуално свој говор који је држао партизанима на једном збору. ..

Није чудо кад друг Петровић каже: „Иступају против нас као да смо ми партизани изгледа, једини њихов непријатељ“.

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије — арх. бр. 1106).

Четничка „резервна војска“ коју су Дражини организатори стварали у неким од ових ослобођених крајева изазивала је стално несигурност и сукобе у позадини. Бивши режимски људи — деловође, председници општина и шпекуланти који су се првих дана окупације ставили у слу-

жбу окупатора — опредељују се сада брже-боље за четнике, добијајући разне функције у „резервној војсци“. За леђима партизанских одреда, који су се борили са непријатељем, они су непрекидно роварили против народноослободилачких одбора и партизана.

Заостала још од генерала Новаковића, ова „резервна војска“ је била најбројнија на територији Првог шумадијског одреда и штаб овог одреда је одлучио да се она ликвидира у оквиру спровођења добровољне мобилизације. У року од једног дана Први батаљон је покупио Новаковићеве и Дражине објаве по селима Страгаре, Маслошево, Влачка и Трнава, а мобилисане упутио у Трећи батаљон, који је такође одузео објаве на простору између Венчаца, Опленца и Рудника. На тај начин, после протеривања Гачића у Лепеници, у Шумадији су се поједине групе четника задржале само на неким деловима територије Крагујевачког партизанског одреда.

Врховни штаб је пустио Гачићеве четнике и инсистирао је да се упркос свему настоји на остварењу сарадње са преосталим групама. Одговарајући на извештај Крагујевачког окружног комитета о држању ових група, ПК КПЈ за Србију је писао да партијека руководства морају четницима прилазити „без устезања, широко и толерантно“, настојећи постепено да их укључе у ошцтенародни устанак против окупатора.²⁷

Почетком октобра у грузански срез на територији Крагујевачког партизанског одреда дошао је мајор Палошевић, кога је Дража Михаиловић поставио за команданта сектора Крагујевац—Милановац. Позивајући се на споразум Драже Михаиловића еа Врховним штабом, он је затражио да му се дозволи стварање команди и оружаних одреда око Крагујевца. Партизани су прихватили преговоре, захтевајући истовремено да се казне кривци за раније сукобе. Било је речи и о нападу на Крагујевац. За тај напад партизани су чекали да се ослободе снаге са опсаде Краљева. Палошевић је тражио да он буде командант опсаде града. Преговори су касније настављени у Љушацима, где је Палошевић саопштио да га је Дража унапредио „за команданта целокупне ослобођене територије“ а да је на његово место постављен капетан Радован Стојановић. Крагујевчани су предлагали заједничку опсаду Крагујевца; заједничку добровољну мобилизацију; заједнички апел за сакупљање резерви хране, која би била смењена у одвојеним склоништима; ненападање у пропаганди и на зборовима и испитивање дотадашњих недела и кажњавање криваца. У Љушацима је одржан и збор, на коме су говорили Пало-

²⁷ Зборник докумената НОР, Т1 К2, док. бр. 49.

шевић и комесар одреда Владимир Дедијер, пред стројем од стотину четника, жандарма и финанси. У то време, у манастиру Враћевшници, четници су заказали састанак својих команданата ради договора у вези са очекиваним нападом Немаца на Милановац, па су тамо настављени и преговори.

Штаб Крагујевачког одреда је поднео на преговорима који су вођени од 13. до 16. октобра предлог писменог текста споразума:

СПОРАЗУМ

Четничког одреда Југословенске војске на правцу Милановац—Крагујевац.

Крагујевачког народноослободилачког партизанског одреда: 1. — Ради борбе против окупатора и његових слугу: Недића, Пећанца, ЈБотића и других. Команданти оба одреда израдили су заједнички план и поделили секторе на правцу Милановац—Крагујевац. 2. — У духу споразума Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда и Врховне командетничких одреда југословенске војске, тај се споразум остварује и на правцу Милановац—Крагујевац:

а) Сви ранији неспоразуми и случајеви испитаће се с тим да се кривци најстрожије казне.

б) Проглашује се слобода збора и договора. Ни једна ни друга страна не смеју на зборовима нападати једна другу.

в) Досадашња мобилизација се оглашује неважећом и за једну и за другу страну. Мобилизација се поново врши на заједничким зборовима на којима ће присуствовати представници и једног и другог штаба. Досадашњи систем објава се укида, јер се показао као штетан. Људи су се извлачили из народноослободилачке борбе и остајали код кућа. Они се убудуће сматрају за немобилисане, сем ако им се не доделе специјалне функције: чланови одбора за исхрану, организатори одреда у том селу.

г) Досадашње резерве хране остају лично власништво и једног и другог одреда а да се заједнички шаље апел свом народу у правцу Милановац—Крагујевац да да прилоге у храни, стоки, коња, оделу, намирницама. Скупљена храна после овог скупљања се дели на два дела. После тога сваки одред се исхранује независно један од другог. Позајмице једним-другим могу се вршити.

д) Једна и друга страна заједнички одређују управне власти у правцу Милановац—Крагујевац, с тим

да се по могућству задрже досадашњи председници, ако су помагали народноослободилачку борбу и нису били петоколонаши. Суд чине оба штаба.

е) Све спорове у вези с прекршењем споразума решаваће оба штаба заједнички.

За штаб четника
Југословенска војска
правац Милановац—Крагујевац
Командант

За штаб Краг. народ. ослоб.
партизанског одреда
Командант

Положај, 24 октобра 1941 год.

(Оригинал у ВИИ., рег. бр. 889)

По свим тачкама постигнут је углавном споразум, сем по онима у којима је нападан Недић. За садржину прогласа Стојановић је телефоном звао Дражин штаб на Равној гори, одакле му је потпуковник Драгослав Павловић наредио да се „Недић не сме нападати“.

Покушавајући да учврсте сарадњу са четницима, Окружни комитет КПЈ за Крагујевац и штаб Крагујевачког партизанског одреда настојали су да четнички представници уђу у народноослободилачке одборе у грузанском срезу. На накнадном збору попуњен је четничким представницима општински народноослободилачки одбор у Грузи и још неки одбори по селима. Док су трајали ови преговори, четници су учествовали са партизанима и у неким борбама против немачких јединица између Крагујевца и Горњег Милановца.

Потписани споразум између партизана и четника код Крагујевца, као и они који су потписани са другим четничким групама, није имао практичне вредности. Двадесет шестог октобра Врховни штаб је постигао споразум са Дражом Михаиловићем, а четници су већ сутрадан на слободној територији скинули из воза и на зверски начин убили команданта Првог шумадијског одреда Милана Благојевића. Уочи припрема окупаторске и петоколонашке офанзиве, крајем октобра и почетком новембра, четници су отпочели отворену издају нападима на ослобођене градове у позадини Ужица, Чачка и Горњег Милановца.